

Nevyriausybinių organizacijų dalyvavimas mokyme apie lytiškumą¹

Vytautas Sinica, Vilniaus universiteto doktorantas

SANTRAUKA

Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, ne pirmą dešimtmetį vyksta diskusijos dėl ugdymo lytiškumo srityje paradigmos pasirinkimo tarp lytinio švietimo, orientuoto į apsaugojimą nuo nepageidaujamų lytinio aktyvumo pasekmių ir traktuojančio vaisingumą kaip grėsmę, ir lytiškumo ugdymo, siekiančio ugdyti nuostatą sieti lytinį aktyvumą su ilgalaikiais įsipareigojimais ir suvokiančio vaisingumą kaip galimybę. Valstybės lygmeniu Lietuvoje iki šiol nėra pavykę pasirinkti vienos iš šių paradigmu ir nuosekliai ją įgyvendinti valstybinėje švietimo sistemoje. To pasekmė – iki šiol egzistuojantis ugdymo vakuumas lytiškumo ugdymo srityje, kurį mėgina užpildyti skirtingas paradigmas atstovaujančios nevyriausybines organizacijos. Tyrimu siekiama išsiaiškinti, kokios organizacijos siūlo tėvų poreikius atitinkančias ugdymo šioje srityje programas, kokie yra šių organizacijų rezultatai, patiriamos kliūtys ir pagrindiniai tobulėjimo reikalaujantys veiklos aspektai.

ABSTRACT

In Lithuania, as everywhere in the world, for decades there has been a discussion on which paradigm of sexual education should be implemented, choosing between a sexual education that is aimed towards protection from unwanted consequences of sexual activity, thus treating fertility as a threat, and a sexual education that seeks to promote the notion of linking sexual activity with long-term commitments, perceiving fertility as a potentiality. At its state level, Lithuania still hasn't been able to choose either of these paradigms, and to coherently implement it in the national system of education. Because of this, the absence of sexual education has created a vacuum, which non-governmental organizations, representative of either paradigm, are continuously trying to fill. The research paper aims to determine which organizations are offering educational programs that match the needs of the parents, what are the results achieved by these organizations, what obstacles they face, and what are the main aspects of their activity

¹ Tyrimas atliktas įgyvendinant projektą „AŠIS: atstovavimo šeimų interesams stiprinimas“, finansuotą pagal LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos organizuotą Nevyriausybines organizacijas vienijančių asociacijų institucinio stiprinimo projektų atrankos 2018 metais konkursą (Valstybės biudžeto lėšų naudojimo sutartis 2018 m. spalio 1 d. Nr. NOBP1-139).

that

could

be

improved.

Ivadas

Jaunimo supažindinimo su lytiškumu ir lytiniu gyvenimu klausimas jau mažiausiai dešimtmetį reguliariai iškyla Lietuvos viešojoje erdvėje ir politinėse diskusijose. Visuomenėje ir ekspertų pasisakymuose vyrauja sutarimas, kad tėvai neužtikrina žinių šiais klausimais suteikimo, todėl tai turėtų būti padaroma kitomis, tėvų auklėjimą papildančiomis, ugdymo priemonėmis. Ilgus metus viešojoje erdvėje gausiai cituota visuomenės nuomonės apklausa, pagal kurią net 90,2 procento respondentų Lietuvoje pritaria, kad „mokykloje turi būti privalomas lytinis švietimas“². Valstybės institucijoms reguliariai teikiamos peticijos su reikalavimais dėl būtinybės bendrojo ugdymo programose užtikrinti žinių apie lytiškumą suteikimą. Viešos diskusijos Lietuvoje remiasi prielaida, kad egzistuoja kone visuotinis sutarimas dėl mokymo lytiškumo temomis būtinumo, ir koncentruojasi apie klausimą, koks turėtų būti tokio mokymo turinys ir tikslai.

Tačiau būtent nesutarimai dėl mokymo turinio ir tikslų pasirodė esą tokie gilūs ir neperžengiami, jog Lietuvoje ilgus metus nepavyko priimti nacionaliniu mastu privalomos lytiškumo ugdymo ir rengimo šeimai programos. 2007 metų vasario 13 dieną patvirtinta Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa³. Nors agituojant už privalomą mokymą apie lytiškumą bendrojoje programoje dažniausiai išsakomas kovos su paauglių nėštumais ir lytiškai plintančiomis ligomis motyvas, sutarimas dėl šių problemų priežasčių taip pat neegzistuoja. Galiausiai 2016 metų ir kartu Vyriausybės kadencijos pabaigoje Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtinta „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai programa“ (toliau – programa). Programa bent iš dalies nuvylė abiejų stovyklų šalininkus, nes joje nesėkmingai mėginta suderinti fundamentaliai nesuderinamas pozicijas. Programos pagrindu tapo į rengimą šeimai nukreiptos lytiškumo ugdymo paradigmos nuostatos, kas aiškiausiai matyti iš programos principų, tačiau esama ir gausių su šia paradigma nesuderinamų nuostatų, ypač seksualinių mažumų klausimais. Programos įgyvendinimas mokyklose remiasi integruotu dėstymu (tam

² Ieva Urbonaitė-Vainienė, „Kai pastoja 13-metės: ką kalbėti ar nekalbėti apie lytiškumą?“, DELFI, 2014. <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kai-pastoja-13-metes-ka-kalbėti-ar-nekalbėti-apie-lytiskuma.d?id=64198242>

³ Švietimo ir mokslo ministerija, „Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa“, 2007-02-13. <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/neformalus%20ugdymas/2007-02-07-ISAK-179.pdf>

neskirta atskiros pamokos) ir susiduria su įvairiomis problemomis, dėl kurių programa daugumoje mokyklų faktiškai lieka neįgyvendinama.

Tokia situacija lemia, kad Lietuvos jaunuolių rengimas lytiškumo klausimais nėra universaliai užtikrinamas, greičiau priešingai, paliktas privačioms (mokytojų) ir visuomeninėms (nevyriausybinė organizacijų) iniciatyvoms. Įvairios nevyriausybines organizacijos, atstovaujančios skirtingas mokymo apie lytiškumą vizijas, Lietuvoje turi galimybę organizuoti įvairių formų užsiėmimus moksleiviams lytiškumo tema.

Tyrimu siekiama įvertinti nevyriausybinė organizacijų indėlį į tėvų poreikius atitinkantį mokymą apie lytiškumą Lietuvoje ir šiandien jų veiklai iškylančias kliūti. Šiam tikslui keliami uždaviniai išsiaiškinti, kokius vertybinius prioritetus lytiškumo ugdymui teikia šalies gyventojai, koku mastu Lietuvoje naudojamas galimybė nevyriausybines organizacijoms mokyti jaunimą lytiškumo klausimais, kiek šių programų principiniu lygiu atitinka tėvų deklaruojamus prioritetus, kaip patys apie lytiškumą mokantys nevyriausybinė organizacijų atstovai vertina ir jų užsiėmimų dalyviai vertina savo veiklą ir jai kylančias kliūti. Keliami ir tikrinama hipotezė, kad efektyvesnei nevyriausybinė organizacijų veiklai šioje srityje reikalinga finansinė valstybės parama ir galimybė naudotis Švietimo ir mokslo ministerijai pavaldžių įstaigų informacinės sklaidos kanalais.

Tyrimo derinami skirtingi socialinių mokslų metodai: diskurso analizė, kiekybinė visuomenės apklausa ir giluminiai interviu.

1. Lytinis švietimas *versus* lytiškumo ugdymas

Sąvokų paininga

Pats žodynas mokymo apie lytiškumą srityje yra painus ir itin reikšmingas, nes sąvokos „lytinis švietimas“ ir „lytiškumo ugdymas“ yra radikaliai skirtingo turinio, tačiau nuolatos (ir neretai sąmoningai) vartojamos kaip sinonimai tiek vienos, tiek ir kitos paradigmos šalininkų. Nei viena iš jų nėra tinkama apibendrintai įvardyti abi šias paradigmas. Literatūroje sutinkama bandymų kaip „skėtinę“ vartoti „rengimo šeimai“ sąvoką, tačiau ir ji tiek savo turiniu ir semantika, tiek vartosenos teisės aktuose netinka šiam tikslui. Šiame tekste vartojama „mokymo apie lytiškumą“ sąvoka nurodo bet kokią mokymą lytiškumo, lytinių santykių ir rengimo šeimai

tematika, nepriklausomai nuo mokymo tikslų ir prielaidų. Ji pašalina žodyno painiavą, tačiau nėra įprasta lytiškumo srities tyrimuose.

Kaip nurodo VDU Santuokos ir Šeimos studijų centro direktorė prof. Birutė Obelenienė: „diskutuojant apie jaunimo rengimo šeimai turinį – lytiškumo ugdymą ar lytinį švietimą, būtina pabrėžti, jog šie du reiškiniai nėra nei analogai, nei vien tik skirtingi pedagoginiai procesai. Pirmiausiai tai skirtingos pasaulėžiūros, besiremiančios skirtingu požiūriu į žmogų. [...] Šiandien paaugliams yra siūlomi du skirtingi lytiškumo sampratos modeliai: integruoto lytiškumo (lytiškumo ugdymo programose) ir dezintegruoto lytiškumo (lytinio švietimo programose). Pirmasis modelis grįstas pagarbos gyvybei principu, meilės išreiškimo ir prokreacijos neatsiejamumu lytiniuose santykiuose. Antrajame vadovaujamosi saugesnio sekso nuostata: lytiniai santykiai atsieti ir nuo meilės, ir nuo reprodukcijos (lytinio švietimo terminas), o kontracepcijos naudojimas būtinas siekiant išvengti nepageidaujamų lytinių santykių pasekmių – lytiškai plintančių infekcijų ir nėštumo. Taigi, lytiniu švietimu įperšama mintis, kad nėštumas yra lytiškai plintanti infekcija. Lytiškumo ugdymo sampratoje lytiniai santykiai, pastojimas, nėštumas ir gimdymas suvokiami tiesioginiame priežastiniame sąryšyje. Todėl nėštumas priimamas kaip ateities siekinys bei sąmoningai planuojamas atidedant vienintelę nėštumo priežastį – lytinius santykius – vėlesniam visavertės brandos laikotarpiui. Lytiniame švietime lytinių santykių ir nėštumo ryšys nėra aiškiai suvokiamas, nes nėštumo ar lytiniu būdu perduodamų infekcijų priežastimi laikomas ne pernelyg ankstyvų lytinių santykių turėjimas, bet „nesisaugojimas“, t.y. kontracepcijos nenaudojimas“⁴.

Taigi žmogaus samprata, kuria remiasi lytinis švietimas ir lytiškumo ugdymas, o taip pat jų tikslai ir prielaidos esmingai skiriasi. Antropologijos požiūriu lytiškumo ugdymas žmogų suvokia kaip apibrėžtos prigimties būtybę, turinčią kūną, protą ir sielą, kurių visuma sudaro asmenį. Žmogaus lytiškumo ugdymas privalo jį matyti ir ugdyti kaip visumą, o ne atsietai vien emocines ar biologines funkcijas. Lytinis švietimas, priešingai, laiko žmogų esant atviros prigimties ir išskiria medicininių bei biologinių aspektų svarbą, vengdamas tiesiogiai aptarinėti kitus aspektus. Skiriasi ir jų požiūris į vaisingumą. Lytinis švietimas vaisingumo nelaiko asmens gėriu ir siekia suteikti informacijos apie tai, kaip išvengti nepageidaujamų lytinių santykių

⁴ Birutė Obelenienė, „Lytiškumo ugdymo ir lytinio švietimo siekiamų rezultatų esminiai skirtumai“, Kn. Birutė Obelenienė (sud.) *Jaunimo rengimas šeimai: lytiškumo ugdymas ar lytinis švietimas?* Ukmergė: Valdo leidykla, 2014, p. 42-43.

pasekmių – lytiškai plintančių ligų ir neplanuoto nėštumo. Daroma prielaida, kad kontroliuojant šias grėsmes, patys lytiniai santykiai asmenybei neigiamų padarinių neturi. Orientuojamasi į ankstyvo lytinio gyvenimo nepageidaujamų pasekmių šalinimą. Lytiškumo ugdymas, priešingai, vaisingumą jis laiko vertybe, kurios realizavimą tikslinga atidėti iki visiškos asmenybės brandos. Orientuojamasi į ankstyvo lytinio gyvenimo prevenciją, mokoma suvaldyti lytiškumą ir visada sieti lytinius santykius su ilgalaikiu įsipareigojimu partneriui.

Lytinis švietimas remiasi prielaida, kad paaugliai būtinai nori turėti lytinių santykių, todėl tinkamas klausimas yra tik „kaip padaryti juos saugius?“. Siūlymas susilaikyti nuo ankstyvų lytinių santykių šioje paradigmoje suvokiamas kaip dogmatiškas ir ignoruojantis faktinę tikrovę. Kaip teigė už privalomą lytinį švietimą agitavusi Seimo narė Birutė Vėsaitė, „pasakyti jaunam žmogui, kad sekso nereikia, turbūt tas pats, kas pasakyti - nustok valgyti“⁵. Pastebėtina, kad pagal šią sampratą, absoliuti dauguma jaunuolių Lietuvoje iš tiesų „badauja“: VU docentės Ž. Bumbulienės turimais apklausų duomenimis, du trečdaliai paauglių „nevalgydami“ sulaukia pilnametystės⁶, o Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, 15 metų „užvalgę“ (t.y. turėję lytinių santykių) būna 22 proc. berniukų ir 7 proc. mergaičių⁷. Tai vieni mažiausių skaičių Europoje, o kitų šalių statistika rodo, kad jie auga pradėjęs reklamuoti kontracepciją.

Lytiškumo ugdymas, priešingai, yra orientuotas į rizikingo seksualinio elgesio, o ne jo pasekmių prevenciją. Kadangi elgesį lemia pirmiausiai vertybinės nuostatos, ši prieiga akcentuoja atitinkamų vertybių ir požiūrio į šeimą bei seksualinį gyvenimą ugdymą, o ne vien faktinių žinių suteikimą, kurį akcentuoja lytinis švietimas. Lytiškumo ugdymo paradigmoje nėra atmetami tikslai išvengti paauglių nėštumų ir lytiškai plintančių ligų, tačiau kartu pripažįstama, jog esama ir kitų – iš esmės neišvengiamų – aktyvaus lytinio gyvenimo pasekmių nesusiformavusiai asmenybei. Tokios pasekmės: su ankstyvais lytiniais santykiais koreliuojantis dažnesnis nusivylimas turėtais romantiniais santykiais, aukštesni depresijos, minčių apie savižudybę rodikliai nei tarp lytiškai pasyvių bendraamžių⁸. Lietuvoje taip pat fiksuojami

⁵ Birutė Vėsaitė, „Reprodukcinė sveikata. Ar Lietuva vykdo tarptautinius įsipareigojimus“, *Lietuvos Respublikos Seimas*, 2006-02-14. http://www3.lrs.lt/docs3/kad5/w5_istorija.show5-p_r=3726&p_d=50851&p_k=1.html

⁶ Spinter Research, „Visuomenės nuomonės tyrimas lytinio švietimo klausimais“, 2014-04-11. <http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menuTOP/9/home/publish/NjAxOzk7OzA=>

⁷ Švietimo ir mokslo ministerija, „Dėl rengiamos sveikatos ir lytiškumo ugdymo programos nuogastaujama be pagrindo“, 2016-05-12. https://www.smm.lt/web/lt/pranesimai_spaudai/naujienos_1/del-rengiamos-sveikatos-ir-lytiskumo-ugdymo-programos-nuogastaujama-be-pagrindo

⁸ Eshbaugh EM, Gute G. „Hookups and sexual regret among college women“, *Journal of Social Psychology*, 2008, 148, p. 77–89. Osorio A, Lopez-del Burgo C, Carlos S, Ruiz-Canela M, Delgado M & de Irala J. „First sexual

įvairiausi kontracepcijos pagalba niekaip neišsprendžiami lytinio aktyvumo neigiami padariniai: trečdaliu daugiau seksualinę patirtį turinčių 11-12 klasių moksleivių teigia mokykloje jaučiantys nuolatinę įtampą (atitinkamai 13,3 ir 20,3 proc.), dvigubai dažniau yra galvoję apie savižudybę (6,8 ir 12,6 proc.), beveik dvigubai dažniau teigia „dažnai arba nuolat“ patiriantys pyktį ir agresiją (8,8 ir 15,5 proc.), galiausiai dvigubai dažniau nei seksualinės patirties neturintys bendraamžiai vartoja stipriuosius alkoholinius gėrimus (atitinkamai 32,1 ir 60,7 proc.)⁹. yra Lytiškumo ugdymo siūlomas sprendimas – ugdyti nuostatą, jog lytinis aktyvumas nėra būtinas, o susilaikymas – siektinas ir įmanomas iki visiškos asmenybės brandos ir stabilių pilnaverčių santykių sukūrimo. Vadinamuosius „saugius lytinius santykius“ vartojant kontracepciją lytiškumo ugdymo paradigma laiko rizikos kompensavimo mechanizmu, priešingai deklaruojamiems tikslams, kaip tik skatinančiu rizikingą lytinį elgesį, klaidingai tikint, kad toks elgesys gali būti visapusiškai saugus.

Filosofinės prielaidos

Įtampa tarp lytinio švietimo ir lytiškumo ugdymo apskritai įmanoma tapo tik po XX amžiaus septintojo dešimtmečio seksualinės revoliucijos ir moderniosios kontracepcijos išradimo. Pasaulio sveikatos organizacija nurodo, kad

„lytinio švietimo įtraukimas į mokyklų programas sutapo su modernių ir patikimų kontracepcijos metodų, ypač „kontraceptinės piliulės“ (angl. – *the Pill*), plačiu prieinamumu ir tobulėjimu, o taip pat 1970-aisiais ir 1980-aisiais įvairiose šalyse legalizuotais abortais. Šios inovacijos atvėrė visiškai naujas galimybes atskirti lytiškumą nuo reprodukcijos. Šie pokyčiai apie 1970 m. sukėlė seksualinę revoliuciją ir kartu su

intercourse and subsequent regret in three developing countries”, *Journal of Adolescent Health*, 2012, 50, p. 271-278. Hallfors DD, Waller MW, Ford CA, et al., „Adolescent depression and suicide risk: Association with sex and drug behavior”. *American Journal of Preventive Medicine*, 2004, 27, p. 224–31. Kaltiala-Heino R, Kosunen E, Rimpel ÅM. „Pubertal timing, sexual behavior and self-reported depression in middle adolescence”, *Journal of Adolescence*, 2003, 26, p. 531–45. Heidmets L, Samm A, Sisask M, et al. „Sexual behavior, depressive feelings, and suicidality among Estonian school children aged 13 to 15 years”, *The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 2010, 31, p. 128–136.

⁹ Ustilaitė S, Juškeliienė, V. Petronis A. et al. „Paauglių lytinės elgsenos ir psichoemocinės būsenos sąsaja”, *SOTER*, 2007, 21 (49), p. 85-95. https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/33969/ISSN2335-8785_2007_N_21_49.PG_85-95.pdf?sequence=1&isAllowed=y

kitais faktoriais paskatino moterų emancipaciją, o su lytiškumu susijusios vertybės ir normos bei pats seksualinis elgesys pradėjo keistis ar bent nustojo būti tabu¹⁰.

Medicinos naujovės – nuo penicilino iki kontraceptinių tablečių – lydėjo filosofinės idėjos apie žmogaus seksualumo išlaisvinimą iš įvairių tabu ir visuomenės normų priespaudos. Filosofinė seksualinės revoliucijos kulminacija buvo įtakingo Frankfurto neomarksizmo mokyklos atstovo Herberto Marcuse`s veikalas „Erosas ir Civilizacija“, kuriame radikaliausiai plėtotas požiūris, jog žmonija turinti pareigą atsikratyti visų seksualinį potraukį ir seksualinę vaizduotę varžančių socialinių apribojimų, o iš tiesų išlaisvintoje civilizacijoje įsivyrautų Erosas – prigimtinės seksualinės laisvės dominavimas, atsikračius žmogų varžančio darbo jungo¹¹. Seksualinės revoliucijos laikotarpiu galutinai susiformuoja du požiūriai į lytiškumą (aistrų pavergimas valiai ir žmogaus pavergimas aistroms), o tuo pačiu visame pasaulyje prasideda ir faktinė politinė kova dėl tokio mokymo apie lytiškumą turinio valstybinėse švietimo sistemose.

Tačiau filosofinės šio ginčo prielaidos daug gilesnės ir iš esmės siekia modernybės pradžią ir jos lydimą naują žmogaus sampratą. Klasikinė politinė (ir ne tik) mintis rėmėsi prielaida, kad žmogus ir visi esiniai turi apibrėžtą prigimtį, iš kurios kyla reikalavimai žmogaus gyvenimui ir elgesiui. Tiek asmens, tiek valstybės lygiu tikslas yra tą prigimtį atitikti. Klasikinėje tradicijoje prigimtį atitinkantis elgesys su žmogaus lytiškumu buvo reprodukcijai atviri lytiniai santykiai ir palikuonių auginimas stabiliose porose (šeimose). Tai jokių būdu nereiškia, kad antikinės ar krikščioniškos visuomenės to sėkmingai laikėsi. Tačiau normatyvinis idealas buvo teigiamas būtent toks. Krikščionybė galutinai išgrynino šią nuostatą, suformulavusi mokymą šeimos ir gyvybės klausimais ir kaip stabiliausia žmonijos institucija perdavusi jį moderniems laikams.

Modernybės gimimas paprastai siejamas su geografiniais atradimais ir reformacija religijos srityje, tačiau filosofijoje ryškiausias jos lūžis buvo abstraktaus individo išradimas. Ankstyvojo renesanso italų filosofas Piko de Mirandola dar XV amžiaus pabaigoje veikalė „Kalba apie žmogaus orumą“ paskelbia giliausią žmonijos mąstymo lūžį sukelsiančias mintis:

„[Dievas] sutiko, kad žmogus – neaiškios išvaizdos būtybė, įkurdino jį pasaulio centre ir taip jam tarė: „Neduodame tau, Adomai, nei nustatytos vietos, nei būdingos

¹⁰ World Health Organisation Regional Office for Europe and BZgA, *Standards for Sexuality Education in Europe*, Cologne, 2010, p. 11. https://www.oif.ac.at/fileadmin/OEIF/andere_Publikationen/WHO_BZgA_Standards.pdf

¹¹ Herbert Marcuse, *Eros and Civilization. A Philosophical Inquiry into Freud*, Boston: Beacon Press, 1974, p. 222-224.

išvaizdos, nei kokių nors ypatingų pareigų, kad vietą, išvaizdą ir pareigas turėtum pagal savo norą, savo valia ir savo sprendimu. Visų kitų būtybių prigimtis yra apibrėžta ir apribota pagal mūsų nurodytus dėsnius. Tau nėra jokių apribojimų: atiduodu tave į tavo paties rankas, kad pasirinktum savo prigimtį pagal savo valią. Įkurdinau tave pasaulio centre, kad iš čia galėtum patogiau stebėti visa, kas dedasi pasaulyje. Nepadariau tavęs nei dangiško, nei žemiško, nei mirtingo, nei nemirtingo, kad, būdamas laisvas ir pagarbos vertas kūrėjas, pats sau suteiktum tokią formą, kokios nori. Galėsi nusileisti iki žemiausių, neprotinių būtybių ir savo dvasios valia galėsi pakilti iki aukščiausių, dieviškų būtybių¹².

Nors dėl laikmečio sąlygų tekstui suteikta religinė forma (jis vis tiek paskelbtas erezija), būtent šios tuo metu revoliucingos mintys tapo moderniosios žmogaus kaip neapibrėžtos ir pačios save kuriančios būtybės sampratos pagrindu. Modernusis individas neturi jam būtinai būdingų savybių, o kartu ir jam pagal prigimtį privalomų tikslų ar gėrio sampratos. Visa tai modernybėje jam numatoma susikurti pačiam.

Šią apibrėžto ir neapibrėžto žmogaus prieštarą pradedant pokariu atspindi dvi fundamentaliai skirtingos šeimos ir santuokos sampratos ir du jas atitinkantys, tačiau tarpusavyje nesuderinami požiūriai į žmogaus lytiškumą. Viena, prigimtinė šeimos samprata, remiasi prielaida apie apibrėžtą žmogaus prigimtį ir šeimą suvokia kaip nuolatinę sąjungą gyvybei pradėti ir užauginti. Kita, naujoji šeimos samprata, remiasi prielaida, kad žmogaus prigimtis nėra apibrėžta ir nenumato reikalavimų jo elgesiui, o šeimos sukūrimo tikslas tokiu atveju yra pačių jos narių subjektyviai suvokta laimė gyvenant kartu pasirinktą laiką, su vaikais ar be jų. Būtent šeimos kūrimo tikslas yra esminis klausimas šiandien visose Vakarų šalyse, o taip pat ir Lietuvoje, kylančiuose ginčuose dėl teisės susituokti tos pačios lyties asmenims. Tikrasis ginčas, nepaisant vyraujančios retorikos, yra ne apie tai, kas gali tuoktis, o apie tai, kokių tikslu santuoka sudaroma.

Vėlyvuoku pokariu išryškėjusius šeimos ir santuokos sampratos skirtumus atspindi ir požiūrių į lytiškumo ugdymą paradigmos. Iš šeimos ir lytinių santykių atėmus reprodukciją kaip būtiną dėmenį, lytiniai santykiai liko tik malonumo sritimi. Tokioje perspektyvoje išnyksta fundamentalus pagrindimas kam nors riboti galimybę siekti šių malonumų norimu būdu. Nuostatos, kad seksualinio gyvenimo partneriai turėtų būti pastovūs (santuoka), vienodai

¹² Džovanis Piko de Mirandola, „Kalba apie žmogaus orumą“, Kn. Bronius Genzelis (sud.), *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas. II tomas*. Vilnius: Mintis, 1984, p. 123-124.

įsipareigoję (monogamija), skirtingų lyčių (lyčių papildomumas), negiminingi (kraujomaišos tabu) ir daugybė kitų pamatinių Vakarų civilizacijai nuostatų seksualinės moralės klausimais tiesiogiai susijusios su tuo, jog lytinis gyvenimas mąstyta neatsiejamai nuo reprodukcijos. Šios ir kitos nuostatos įtvirtintos pirmiausiai žiūrint vaikų geriausių interesų – stabili monogaminė vyro ir moters šeima, pagal daugelį tyrimų ir įvairiais aspektais¹³, yra pati geriausia aplinka vaikams augti. Atsisakius tokios sampratos, nelieka ir klasikinei antropologijai ir požiūriui į lytiškumą būdingo pagrindo riboti lytinio gyvenimo pasirinkimus. Lytinis švietimas remiasi pastarąja žmogaus ir lytiškumo samprata ir yra akivaizdžiai nesuderinamas su pirmąja.

2. Lietuva: daug diskusijų, jokie sprendimo

Pasaulinės diskusijos

Kaip minėta įvade, XX amžiaus pabaigoje ir XXI amžiaus pradžioje Vakarų Europos šalyse kilo politinės kovos dėl mokymo apie lytiškumą turinio jų valstybinio ugdymo sistemose. Daugumoje šalių šią kovą laimėjo lytinio švietimo paradigma, orientuota į nepageidaujamų rizikingo seksualinio elgesio pasekmių kontrolę, bet ne susilaikymą. Tiesa, net ir labiausiai seksualinės revoliucijos paveiktose visuomenėse privalomas mokymas apie lytiškumą (dažniausiai – lytinis švietimas) ilgai buvo nepriimtinas daugumai piliečių. Prancūzijoje vyksta protestų lydimi debatai dėl jo turinio, o JAV yra tobulas pavyzdys šalies, kuri nesugebėjo pasiekti sutarimo šiuo klausimu – dvidešimt vienoje valstijoje yra privalomas lytinis švietimas, o 26 valstijose privalomas susilaikymu pagrįstas mokymas¹⁴. Kanados Ontarijo provincija išsiskyrė ypač aktyviu tėvų pasipriešinimu valdžios mėginimams įtvirtinti ankstyvą ir radikalų lytinį švietimą. Po kelis metus trukusių mėginimų įgyvendinti progresyvistinį požiūrį į lytiškumą įtvirtinančias pataisas ir tam prieštaraujančių tėvų protestų¹⁵, 2018 metais bent naujausios ir, tėvų požiūriu, radikaliausios lytinio švietimo programos atsisakyta, o taip pat nemėginama jos įteisinti ir visos šalies mastu. Naujoji provincijos vyriausybė paskelbė grįžtanti prie ankstesnės, 1998

¹³ David Ribar, „Why Marriage Matters for Child Wellbeing“, *The Future of Children*, 2015, 2 (25), p. 11-27.

¹⁴ BBC, „Canada province cancels new sex-ed curriculum after protests“, 2018-07-12.

<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44812833>

¹⁵ „Parents protest Ontario's new sex-ed curriculum in 107 ridings“, *Toronto City News*, 2015-09-02.

<https://toronto.citynews.ca/2015/09/02/parents-protest-ontarios-new-sex-ed-curriculum-107-ridings/>

metais priimtos lytinio švietimo programos¹⁶. 2014 metais tas pats įvyko Prancūzijoje – socialistų vyriausybės lytinio švietimo programa *ABCD de l'egalité*, mokiusi, kad lyčių skirtumai tėra socialiniai konstruktai, buvo sutikta masiniais protestais ir atšaukta¹⁷. Šiandien Europos Sąjungoje tebėra kelios šalys, neįvedusios privalomo mokymo apie lytiškumą valstybinėse mokyklose. Tai – Bulgarija, Ispanija, Italija, Kroatija, Malta, Rumunija, Slovakija, Slovėnija ir Vengrija. Tik keliose šalyse, kaip Lenkijoje, mokymas apie lytiškumą yra paremtas lytiškumo ugdymo paradigma.

Postmoderniose Vakarų šalių visuomenėse vykstančios diskusijose tiesiogiai paliečia ir nuo šių šalių finansinės paramos priklausančias Trečiojo pasaulio valstybes. Ypač JAV, nors ir kitų šalių, politinės valdžios prioritetai mokymo apie lytiškumą ir požiūrio į kontracepciją srityse lemia labai skirtingas pasekmes Azijos ir ypač Afrikos šalims. Pavyzdžiui, vieni prezidentai (Ronaldas Reaganas, George`as W. Bushas, Donaldas Trumpas) įtvirtino nuostatą, jog jokios nevyriausybines organizacijos negali gauti JAV federalinio biudžeto paramos, kol nepasirašo pasižadėjimo nepopuliarinti kitose šalyse abortų kaip šeimos planavimo priemonės. Atitinkamai arba pačios organizacijos negauna paramos, arba jų veikla nepasiekia konkrečių šalių, kurioms jos galėtų padėti kitais aspektais. Kiti prezidentai (Billas Clintonas, Barackas Obama) tokią politiką atšaukė. Dar daugiau, kaip pastebi R. Reilly, demokratus atstovaujantys prezidentai imasi per JAV diplomatinį korpusą populiarinti kontracepciją, abortus ir naująją šeimos sampratą įvairiose tiesioginė JAV finansinę paramą gaunančiose šalyse¹⁸. Vakarų visuomenės primeta aptariamų mokymo apie lytiškumą stovyklų ginčą visam likusiam pasauliui.

Lietuvoje iškart po nepriklausomybės atkūrimo pradėjo veiklą įvairios organizacijos, skatinusios domėjimąsi kontracepcija ir „saugaus sekso“ samprata. Didžiąja dalimi tai buvo užsienyje finansuojamos ir komercinių interesų turinčios nevyriausybines organizacijos, o jų veikla orientavosi į prezervatyvų socialinę rinkodarą¹⁹. 2007 metais buvo priimta „Rengimo

¹⁶ Amanda Coletta, „Ontario reverts to an outdated sex-ed curriculum as the Canadian province shifts to the right“, *The Washington Post*, 2018-09-12. https://www.washingtonpost.com/world/2018/09/07/ontario-tells-teachers-use-an-outdated-sex-ed-curriculum-tells-parents-snitch-those-who-dont/?utm_term=.d9449f27db0c

¹⁷ „France gives way to opponents of ‘gender theory’ in schools“, *The Conversation*, 2014-07-07. <http://theconversation.com/france-gives-way-to-opponents-of-gender-theory-in-schools-28641>

¹⁸ Robert R. Reilly, *Kaip gėjai tampa norma*. Vertė Elena Raudaitienė. Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2016, p. 222-242.

¹⁹ Birutė Obelenienė, „Bendrojo lavinimo mokyklos ugdymo turinio vertinimas lytinio ir lytiškumo ugdymo principų aspektu“, *SOTER*, 2009, 30 (58), p. 98.

šeimai ir lytiškumo ugdymo programa“²⁰, deklaratyviai pirmąkart švietimo procese įtvirtinusi ir lytiškumo ugdymo paradigmos nuostatas, tačiau praktiškai likusi iš esmės neįgyvendinta.

Debatai apie lytinį švietimą ir lytiškumo ugdymą Lietuvos viešojoje erdvėje vėl suaktyvėjo 2013 metais, nors pavienės diskusijos vyko nuolatos. 2013 metais tiek Lietuvoje, tiek kitose ES šalyse plačiai nuskambėjo Europos Parlamente svarstyta vadinamoji Edite Estrelas rezoliucija, numačiusi ES šalyse narėse privalomą lytinį švietimą pagal Pasaulio Sveikatos Organizacijos (PSO) rekomendacijas. Seimas netgi priėmė rezoliuciją, raginančią Europarlamentą atmesti E. Estrelas rezoliuciją ir pasmerkiančią ją, kaip skelbiančią „Europos tradicijai, teisei ir moralei žalingas nuostatas“²¹. Iškart po to, 2014 m. pradžioje, parlamentarė Marija Aušrinė Pavilionienė Seime užregistravo Švietimo įstatymo pataisą, kuria pasiūlė Lietuvoje privalomu paskelbti lytinį švietimą pagal tas pačias PSO rekomendacijas²². Seimas net nesiėmė svarstyti projekto.

Tačiau šie du politiniai projektai, kartu su besitęsiančiomis kairiųjų pastangomis panaikinti iki šiol galiojančio Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punktą, suaktyvino diskusijas dėl naujos, kaip dažniausiai vadinta, lytinio švietimo programos būtinybės. Parlamente ir žiniasklaidoje plačiai cituota visuomenės apklausa, pagal kurią net 90,2 proc. gyventojų pritaria, jog lytinis švietimas šalies mokyklose turėtų būti privalomas. Netrūko daugiausiai mažumų teises ginančių nevyriausybinų organizacijų pasirašomų peticijų, reikalaujančių įtvirtinti privalomą lytinį švietimą pagal PSO rekomendacijas.

Šios diskusijų centre atsidūrusios rekomendacijos neatsitiktinai tapo lytinio švietimo paradigmos šalininkų kertiniu akmeniu. Rekomendacijose įtvirtinta ir išgryninta pozicija, jog mokymas apie lytiškumą turi būti a) ankstyvas; b) orientuotas į žinias ir kontracepciją; c) supažindinantis su seksualinių orientacijų ir tapatybių įvairove kaip normaliu reiškiniu. Rekomendacijose siūloma, kad „vaikai iki 4 metų turi būti mokomi apie „malonumą bei pasitenkinimą, pasiekiamą liečiant savo kūną“, „ankstyvosios vaikystės masturbaciją“, „teisę tyrinėti skirtingas lytines tapatybes“ ir t.t.. 4-6 metų vaikai turėtų būti mokomi apie „tos pačios

²⁰ Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, „Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa“, 2007-02-07. <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/neformalus%20ugdymas/2007-02-07-ISAK-179.pdf>

²¹ Lietuvos Respublikos Seimas, „Rezoliucija dėl Europos Parlamento narės Edite Estrelas rezoliucijos“, 2013-12-09. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.461591>

²² Marija Aušrinė Pavilionienė, „Švietimo įstatymo Nr. I-1489 46 straipsnio pakeitimo ir papildymo 22¹ straipsniu įstatymas“, 2014-02-18. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/77ffeb20989011e3aad2c022318814db>

lyties santykius“, „priimti įvairovę“, o 6-9 metų susipažinti su bręstant vykstančiais pokyčiais, seksu ne vien kaip vaikų, bet ir malonumo šaltiniu bei reiškiniu medijose, kontracepcija ir šeimos planavimu, skirtingais būdais pastoti ir t.t. Galiausiai 9-12 m. vaikai turėtų išmanyti kontracepcijos rūšis ir jos naudojimą, nesaugaus sekso rizikas, taip pat suvokti ir priimti kaip normą seksualinių orientacijų ir tapatybių įvairovę²³. Neiškalbinga įvairių lytinio švietimo projektų nuoroda jį dėstyti „pagal PSO rekomendacijas“ savyje talpino daugeliui visuomenių radikaliai atrodantį turinį.

Pačios PSO rekomendacijos (arba standartai), pasirodžiusios dar 2010 metais, iš pradžių Lietuvoje sulaukė labai nedaug atgarsių. Pavieniai balsai žiniasklaidoje apie rekomendacijas skelbė: „Kalbant apie draugystę, šeimą ir toleranciją, ugdomas požiūris, jog galiu rinktis ką tik noriu ir kada noriu, jei tik mano pasirinkimas nekenkia kitam. Vyresnėse klasėse, kai jau suformuotas požiūris, jog svarbiausia esu „aš“ ir „mano saviraiška“, pradedama kalbėti apie tinkamas priemones elgesio žalai sumažinti arba „saugiam seksui“ praktikuoti: prezervatyvus, kontraceptinius medikamentus, abortus ir t.t. Štai tokią žinią perduoda lytinio švietimo programos: draugystė galima tik tuomet, kai yra nauda, laisvė – galimybė daryti tai, ko šiuo metu norisi, saviraiška – savų seksualinių instinktų tenkinimas, o atsakomybė – žalos sumažinimo priemonių tinkamas panaudojimas.“²⁴ Cituojama kritika pasirinkta ne kaip teisinga ar neteisinga, o kaip atspindinti vyraujančią PSO rekomendacijų kaip įtvirtinančių lytinio švietimo paradigmą vertinimą.

2015 metais sudaryta Švietimo ir mokslo ministerijos darbo grupė lytiškumo ugdymo programai rengti. Programos rengėjai nespėjo jos pateikti nei 2015 m., nei 2016 m. mokslo metų pradžiai. Programa galiausiai patvirtinta 2016-ųjų spalio pabaigoje, o jos įgyvendinimas pradėtas 2017 metų rugsėjį.

Programa nuo pat pradžių rengta nuolatinio spaudimo iš abiejų mokymo apie lytiškumą prieigų šalininkų. Jau 2015 metais rengtos įvairios demonstracijos (pavyzdžiui, 2015 m. gruodžio 14 d. prie ŠMM surengta Lietuvos žmogaus teisių centro (LŽTC)), teikti prašymai kreipti programą viena ar kita kryptimi. 2016 metų gegužę darbo grupėje mažumoje pasijutę lytinio

²³ World Health Organisation Regional Office for Europe and BZgA, *Standards for Sexuality Education in Europe*, Cologne, 2010, p. 37-52. https://www.oif.ac.at/fileadmin/OEIF/andere_Publikationen/WHO_BZgA_Standards.pdf

²⁴ Toma Bružaitė, „Lytinis švietimas: apie ištrintas ribas“, DELFI, 2011-01-30.

<https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/tbruzaitė-lytinis-svietimas-apie-istrintas-ribas.d?id=41386477>

švietimo šalininkai žiniasklaidai pateikė rengiamos programos juodrašį. Paviešintus darbinius planus lydėjo lytinio švietimo šalininkų kreipimaisi, atskirų žiniasklaidos priemonių, ypač portalo www.15min.lt aktyvus palaikymas programos kritikams. 30 nevyriausybinių organizacijų kreipėsi į Švietimo ir mokslo ministrę, reikalaudamos „skirti šiai sričiai atitinkamą dėmesį ir kurti alternatyvią, žmogaus teisėmis, moksliniais faktais bei kitų šalių sėkminga patirtimi paremtą lytiškumo ugdymo programą“, kadangi „šiuo metu darbo grupėje svarstomas programos projektas nesuteikia vaikams ir paaugliams kokybiškos informacijos, kuri ateityje leistų kurti atsakingus pilnavertiškus tarpasmeninius santykius ir užsiimti saugiais lytiniais santykiais“, o taip pat suteikti „kokybišką, gyvenimo realybę atspindintį ir mokslu pagrįstą švietimą, gerbiantį žmogų ir jo teises“²⁵. Akcentuotas esą dogmatinis ir neefektyvus rengiamos programos nuostatu pobūdis, kurio būtina atsisakyti. Dauguma pasirašiusių organizacijų pasižymi ir vieša kova už seksualinių mažumų politinius reikalavimus.

Reaguodamos į lytinio švietimo šalininkų spaudimą, vos po savaitės 55 nevyriausybinių organizacijos pasirašė atsakomąjį kreipimąsi. Jo pradžia atspindi programos rengimo atmosferą: „Pastaruoju metu straipsniais žiniasklaidoje, viešais pasisakymais, rengiamomis spaudos konferencijomis ir kitomis akcijomis yra daromas spaudimas tiek Švietimo ir mokslo ministerijai, tiek visuomenei, siekiant propaguoti lytinį švietimą kaip labiausiai jaunimui tinkančią lytiškai plintančių ligų (LPL), AIDS/ŽIV ir paauglių nėštumų prevenciją. Šiuose pasisakymuose manipuluojama skaičiais, neteisingai interpretuojami paauglių nėštumų ir lytinių santykių turinčių paauglių duomenys, kaltinama ŠMM, neva ji slapta rengia lytiškumo ugdymo programą, pagrįstą ne moksliniais tyrimais, bet atgyvenusiomis nuostatomis ir religinėmis dogmomis“²⁶. Tuo iš esmės teisingai apibūdinta diskusijų dėl lytiškumo ugdymo programos atmosfera. Net programos rengime dalyvavusios jaunimo organizacijos pateikė skirtingus požiūrius atstovaujančius raštus – LiJOT palaikė lytinio švietimo, o Lietuvos mokinių parlamentas – lytiškumo ugdymo prieigą.

Abi aptartas paradigmas palaikančios stovyklos oponentus kaltino ir toliau kaltina „siauru suvokimu“, nemoksliškumu“, „ideologizuotumu“ ir visą retoriką konstruoja taip, kad delegitimuotų oponentų pretenzijas į ekspertinį kalbėjimą lytiškumo tema. Netrukus po minėtų

²⁵ „Per 30 nevyriausybinių organizacijų ragina ŠMM peržiūrėti rengiamą lytiškumo ugdymo programą“, 15min.lt, 2016-05-11. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/per-30-nevyriausybinu-organizaciju-ragina-smm-perziureti-rengiama-lytiskumo-ugdymo-programa-56-625237>

²⁶ „Viešas kreipimasis dėl lytiškumo ugdymo ir rengimo šeimai politikos, *Laisvos visuomenės institutas*, 2016-05-17. <https://laisvavisuomene.lt/viesas-kreipimasis-del-lytiskumo-udymo-ir-srengimo-seimai-politikos/>

kreipimūsi žiniasklaidoje pasirodė straipsniai, keliantys klausimą dėl galimo lytinio švietimo šalininkų finansinio suinteresuotumo. Atkreiptas dėmesys, jog viena aktyviausiai už PSO standartais paremtą lytinį švietimą Lietuvoje pasisakančių organizacijų, Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija (ŠPSS), yra Tarptautinės planuotos tėvystės federacijos (TPTF) narė. Visame pasaulyje ši federacija generuoja pajamas iš abortų paslaugų ir kontracepcijos, o JAV prieš kelis metus skandalingai pagarsėjo prekyba abortų metu nužudytų kūdikių organų prekyba tyrimų laboratorijoms (2017 m. pabaigoje atnaujintas Teisingumo departamento tyrimas)²⁷. Straipsnyje rašoma:

„nuo 2013 m. rugpjūčio mėnesio vienas žinomiausių kontracepcijos gamintojų ICON įsiliejo į TPTF struktūrą. Nieko nuostabaus, kad TPTF remia ir viena kontracepcijos lyderių – Bayer farmacinė kompanija. Tuos pačius ryšius stebime ir savo šalyje. Prieš kelis metus paaiškėjo, kad Lietuvos ŠPSS asociacija per „motininę“ organizaciją yra kompanijos „Icon Ltd.“, prekiaujančios „Cool“ prezervatyvais, dalininkė ir vykdo šio produkto rinkodarą, gaudama iš to pajamų. Taip pat ŠPSS asociacija, kurdama kontraceptinių priemonių reklaminius leidinius, bendradarbiavo su farmacijos kompanija „Bayer Schering Pharma“, kuri yra kontraceptinių priemonių rinkos lyderė Lietuvoje.“²⁸

Lytiniu švietimu užsiimančių organizacijų įtarimas socialine kontracepcijos rinkodara nėra naujas. Jį galima aptikti ir ne viename moksliniuose žurnaluose publikuojamame straipsnyje²⁹. ŠPSS iš tiesų vienu savo tikslų deklaruoja siekį „ugdyti jaunų žmonių poreikį turėti saugų lytinį gyvenimą“. Tai viena pagrindinių diskusijos gijų: lytinio švietimo kritikai teigia, kad orientacija į kontracepcijos kaip „saugaus sekso“ garantijos populiarinimą formuoja paaugliams „kontraceptinį mentalitetą“ – savotišką psichologinį kompensacinį mechanizmą, skatinantį rizikingą seksualinį elgesį laikyti saugiu ir drąsiau bei dažniau jo imtis. Būtent šiuo reiškiniu aiškinamas paradoksas, jog anksčiausiai Europoje lytinį švietimą įteisinsi Švedija šiandien yra

²⁷ Nicholas Fandos, „Justice Dept. Investigating Fetal Tissue Transfers by Planned Parenthood and Others“, *The New York Times*, 2017-12-08. <https://www.nytimes.com/2017/12/08/us/politics/planned-parenthood-fetal-tissue-transfers-federal-investigation.html>

²⁸ Kristina Zamarytė-Sakavičienė, „Interesų kopūstuose nepaslėpsi – dar kartą apie mokinių lytinį ugdymą“, *Lietuvos žinios*, 2016-07-27. <https://www.lzinios.lt/Komentarai/interesu-kopustuose-nepaslėpsi-dar-karta-apie-mokiniu-lytini-ugdyma/226838>

²⁹ Birutė Obelenienė, Lukas Pukelis, „Lytinis švietimas Lietuvoje ir pasaulinė reprodukcinė ideologija“, *SOTER*, 2004, 13 (41), p. 117-118.

daugiausiai kontracepcijos vartojančių paauglių šalis. Kritikų teigimu, lytinis švietimas skatina aktyvų lytinį gyvenimą.

Tačiau ši taip pat nėra užtikrintas saugiklis nuo nėštumų ir lytiškai plintančių ligų ir visiškai pasitikėjimas kontraceptinėmis priemonėmis galiausiai lemia išaugusį abortų poreikį. Taip lytinis švietimas, kritikų teigimu, tampa ne tik kontracepcijos, bet ir abortų populiarinimo priemone. Ryškiausia įtaką ir pagrindą tokiam aiškinimui suteikė buvusi Teksaso abortų klinikų tinklo savininkė Carroll Everett, metusi šį verslą, sukūrusi fondą krizinį nėštumą patiriančioms motinoms ir biografinėje knygoje paskelbusi, jog abortų paklausa buvo sąmoningai kuriama per lytinio švietimo pamokas, drąsinant vartoti kontracepciją ir „nesėkmės atveju“ pasinaudoti teise rinktis – ateiti pasidaryti aborto³⁰.

Toks platus kaltinimų spektras ir aštrus tonas, nuosekliai atspindintis pasaulėžiūrinę prarają tarp abiejų mokymo apie lytiškumą stovyklų, neišvengiamai lėmė, jog susikalbėjimas ir kompromisas rengiant programą nebuvo įmanomas. Tačiau Švietimo ir mokslo ministerija siekė būtent sutarimo ar bent sukurti jo įspūdį žiniasklaidai. Sveikatos ir lytiškumo ugdymo programos rengėjai patys pabrėžė, kad „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai programa yra sudaryta remiantis jau prieš tai buvusiomis programomis. [Joje] bandyta konceptualiai pažvelgti į sveikatą ir lytiškumą. Mes apie sveikatą kalbame holistine prasme, t.y. apie fizinį, psichikos ir socialinį aspektus. Lytiškumas nėra kažkas atskiro ir izoliuoto nuo asmens. Visi mes esame lytiški ir lytiškumas skleidžiasi per žmogaus kūną, psichiką, jo jausmus, emocijas ir, aišku, per socialinį aspektą, tai yra santykius“³¹. Vadinamasis holistinis požiūris į lytiškumą yra aiškus lytiškumo ugdymo prieigos bruožas, reiškiantis atsisakymą biologinį lytiškumo aspektą vertinti atsietai nuo psichinio ir socialinio.

Naujosios programos rengėjai jos priėmimo motyvais nurodė kintančias visuomenės vertybes ir dėl to kylančius naujus iššūkius, taip pat 2012 metais Lietuvos ratifikuotą Lanzarotės konvenciją, numatančią šalių narių pareigą imtis priemonių bendrojo ugdymo lygmeniu užtikrinti seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prevenciją. Aiškiai deklaruojami siekiai suteikti ne tik žinias ir gebėjimus, bet ir vertybines nuostatas. Tarp programos tikslų nurodomi ir tokie kaip „ugdyti gebėjimą kurti ir palaikyti darnius ir brandžius tarpasmeninius

³⁰ „Buvusi abortų klinikų savininkė: „sukūrėme abortų paklausą, brukdami lytinį švietimą“, *Bernardinai*, 2014-05-30. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-05-30-buvusi-abortu-kliniku-savininke-sukureme-abortu-paklausa-brukdami-lytini-svietima/118281>

³¹ Stasė Ustilaitė, „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrosios programos pristatymas“, Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2016-10-27. <https://www.youtube.com/watch?v=s4IzvgxR58Q> [nuo įrašo 9:21 min]

santykius“, tarp uždavinių – vertybinės nuostatos gerbti žmogaus gyvybę nuo jos pradėjimo iki natūralios mirties³². Visa tai rodo bandymą derinti abi mokymo apie lytiškumą prieigas programos koncepcijoje.

Programos rengime dalyvavusi prof. Birutė Obelenienė po programos priėmimo teigė:

„Švietimo ir mokslo ministerija išsikėlė itin sunkią, galbūt net neįmanomą misiją – sukurti programą, kuri iš esmės yra pagrįsta skirtingomis antropologinėmis pozicijomis, t.y. skirtinga pažiūra į žmogų, žmogaus lytiškumą, asmens orumą. Programos darbo grupėje pasaulėžiūrinė takoskyra labai jautėsi. Tvyrojo didžiulė įtampa ir nepasitikėjimas. Skirtingas, itin jautrias programos vietas buvo mėginama apeiti, įvyniojant jas į aptakias frazes. Blieka stebėtis, kad tokioms sąlygoms programa iš viso atsirado. Suprantama, kad ne visi liko patenkinti rezultatu, todėl galima tik numanyti, kad programą bus tikrai nelengva įgyvendinti. Galbūt būtų buvę kitaip, jeigu nuo pat pirmo posėdžio Ministerijos paskirtas darbo grupės vadovas ir visa grupė būtų laikęsi visai kitos pozicijos, t.y. ne ignoravę, o atvirksčiai, pripažinę jog egzistuoja šie pasaulėžiūriniai skirtumai, ir darbo grupė būtų iškelusi sau uždavinį juos išgryninti ir paieškoti sąlyčio taškų.“³³

Kad procesas buvo būtent toks, pripažįsta ir lytinio švietimo paradigmą atstovaujantys kritikai. Dar 2017 m. P. Gritėnas rašė, kad ŠMM programą priėmė „gerokai prispausta ir pasimuisčiusi“. 2018 m. rudenį paskelbto „IQ. The Economist“ žurnalo numerio straipsnyje „Kompromisas aistroms nugesinti“ itin aiškiai schematizuotas vertybinis susiskaldymas programos rengimo grupėje, išskiriant keturias pagrindines grupes (krikščioniškos ir konservatyvios šeimų organizacijos, valstybinio sektoriaus atstovai, jaunimo organizacijos ir žmogaus teises ginančios organizacijos) ir dvi nesuderinamas vertybines platformas. Straipsnyje abiem stovykloms tiksliai priskirtos jas atstovavusios organizacijos³⁴. Tokių pastangų derinti tai, kas nesuderinama, rezultatas buvo programa, netenkinusi nei vienos stovyklos atstovų, taip pat ir nei vienai jų nesiangaužujančių švietimo politikos kritikų³⁵.

„Programa parengta atsakingai, atsižvelgus į mokslininkų, sveikatos specialistų nuomonę, mokslinių tyrimų duomenis, sveikatos statistiką, taip pat derinant su Pasaulio sveikatos

³² Ten pat.

³³ Saulena Žiugždaitė, „Lytiškumo ugdymo programa pasaulėžiūrų sankirtoje. Pokalbis su B. Obeleniene“, *Bernardinai*, 2017-05-31. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-05-31-lytiskumo-ugdymo-programa-pasauleziuru-sankirtoje-pokalbis-su-b-obeleniene/160058>

³⁴ Kotryna Tamkutė, „Kompromisas aistroms nugesinti“, *IQ. The Economist*, 2018, 9 (102), p. 30.

³⁵ Aušra Židžiūnienė, „Lytiškumo ugdymas: koku keliu einama?“, *Švietimo naujienos*, 2017-11-14. <http://www.svietimonaujienos.lt/lytiskumo-ugdymas-koku-keliu-einama/>

organizacijos rekomendacijomis, programos projektui pritarė Bendrojo ugdymo taryba. Esu labai dėkinga darbo grupei, kuri šiemet pabaigė rengti programą, dėl kurios diskusijos vyko beveik 10 metų, – 2016 metų spalį sakė ministrė Audronė Pitrėnienė³⁶. Nors pasisakymu siekta pabrėžti tariamą susitarimą, jame minimos PSO rekomendacijos, kuriomis esą remiasi priimtoji programa, savaime užprogramuoja nesutarimą ir yra aiškiausias programos dvilypumo liudijimas. Tačiau ministrės pasisakymas iš esmės klaidinantis: PSO rekomendacijų atspindžių programoje labai mažai, joje vyrauja lytiškumo ugdymo prieiga grįstos nuostatos, „atskiestos“ jai nebūdingomis tolerancijos ir įvairovės vertybėmis, ypač seksualinių mažumų adresu.

Seksualinių mažumų vertinimo klausimas mokyje apie lytiškumą yra reikšmingas ir negali būti nutylėtas. Akivaizdi tendencija, jog lytinio švietimo šalininkai nuolatos sieja būtinybę mokyti vaikus apie lytiškumą su homoseksualumo ir transseksualumo normalizavimo tikslais, taip pat su lyčių vaidmenų, su jais susijusių „stereotipų ir mitų“ atsisakymu. Pavyzdžiui, Vilma Gabrieliūtė iš „Įvairovės ir edukacijos namų“ teigia, kad iš tikrųjų lytiškumas pirmiausia susijęs su lyčių vaidmenų, seksualinės orientacijos, intymumo, malonumo, reprodukcinės sveikatos ir svarbiausia – tapatybės klausimais: „Lytinė tapatybė apima ne tik savijautą, bet ir kasdien tam tikrai lyčiai priskiriamas normas. Dabartinė karta auga stereotipiškų lyčių vaidmenų persisunkusioje kasdienybėje, kur spaudimą patiria ir mergaitės, ir berniukai, todėl tiek daug jau pradinio amžiaus vaikų turi žemą savivertę, juos kamuoja valgymo sutrikimai, neigiamas savo kūno vertinimas“³⁷.

Beveik nėra atvejų, kai organizacijos ar asmenys, aktyviai viešai pasisakantys už lytinio švietimo programas, kartu viešai nepasisakytų už seksualinių mažumų normalizavimą ir LGBT judėjimo politinių reikalavimų patenkinimą. Nuosekliai, jog tarp lytinio švietimo šalininkų vyrauja ir nuostata, jog lytinio švietimo pamokose turėtų būti mokoma apie homoseksualumo ir transseksualumo normalumą, būtinybę neskirstyti lytinių orientacijų ir lyties tapatybių į teisingas ir neteisingas ar normalias ir nenormalias. Ši tendencija reikšminga siekiant per būdingiausias

³⁶ Švietimo ir mokslo ministerija, „Patvirtinta Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai programa“, 2016-10-25. https://www.smm.lt/web/lt/pranesimai_spaudai/naujienos_1/patvirtinta-sveikatos-ir-lytiskumo-ugdymo-bei-rengimo-seimai-programa

³⁷ Kristina Saulytė, Jūratė Juškaitė, „Kodėl taip bijome lytiškumo ugdymo?“, *Mano teisės*, 2016-06-21. <http://manoteises.lt/straipsnis/kodel-taip-bijome-lytiskumo-ugdymo/>

bruožus identifikuoti, kurią mokymo apie lytiškumą paradigmą – lytinį švietimą ar lytiškumo ugdymą – iš tiesų norėtų matyti mokyklose dėstant šalies piliečiai³⁸.

Būtent homoseksualumo aspektas iššaukė vieną didžiausių 2017 metų skandalų švietimo srityje. Telšių Žemaitės gimnazijos tikybos mokytojos L. Raudytės vaikams rodytos skaidrės su homoseksualus galimai žeidžiančia, nerelevantiška ir abejotino pagrįstumo informacija³⁹ sulaukė Švietimo ir mokslo ministrės, įvairių kitų politikų ir viešosios nuomonės formuotojų pasmerkimo, atvirai siūlyta ją atleisti iš darbo, nors tai buvo pirmasis darbinis prasižengimas per 20 metų.

Minėtas atvejis išprovokavo žiniasklaidos, ypač portalo www.15min.lt redakcijos susidomėjimą apie lytiškumą mokančių (taigi ir naująją lytiškumo ugdymo programą įgyvendinančių) mokytojų rengimu ir žiniomis. Nors ŠMM gynėsi, kad parengiamuosius kursus išklaušė virš 1000 mokytojų, pasigirdo pagrįsta kritika, kad naujosios integruotos lytiškumo ugdymo programos tiesiog nėra kam dėstyti. Dar daugiau, pasak kritikų, jų ir nėra kam ruošti, nes „Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakultete tokie kursai rengiami ir juose mokytojai ruošiami pagal pseudomokslinę programą, kurios dalis teiginių prieštarauja pasaulinių psichologų asociacijų ir Pasaulio sveikatos organizacijos nuostatoms. Iš esmės situacija tokia, kad valstybei neišjudinant įgyvendinimo proceso ir nerodant iniciatyvos keisti lytiškumo ugdymo strategiją, ją perima ir savo rankose išlaiko suinteresuotos grupės, kurios neturi tam kompetencijos.“⁴⁰ Priklausomai nuo to, kur susikoncentruoja debatai dėl mokymo apie lytiškumą turinio ir krypties, atitinkamai nukreipiamas ir kaltinimas pseudomoksliskumu – nuo lytiškumo ugdymo programos rengėjų iki kursų ją įgyvendinantiems mokytojams organizatorių.

VDU iš tiesų pirmasis pasiūlė reikalingus kursus, kurie vykdyti jau nuo 2017 metų vasario ir kuriuos išklaušę pedagogai gauna ŠMM išduodamus kvalifikacijos tobulinimo pažymėjimus. Jo rengiami kursai remiasi lytiškumo ugdymo paradigma ir tai leidžia manyti, kad bent juos išklaušę pedagogai dviprasmišką ir nenuoseklią programą taikys būtent lytiškumo ugdymo perspektyvos rėmuose. Tai tapę nauju kritikos objektu, nors paradoksaliai profesorių

³⁸ Suprantama, jog beprasmiška respondentų klausti apie paramą vienai ar kitai paradigmai nurodant jas žyminčias „lytinio švietimo“ ir „lytiškumo ugdymo“ sąvokas, kurių reikšmės absoliuti dauguma gyventojų negali skirti.

³⁹ Teiginiai kaip „dauguma JAV sulaikytų kanibalų buvo homoseksualai“, net jeigu faktiškai teisingi, remiasi statistiškai nereikšminga imtimi ir nesuteikia jokio pagrindo išvadoms apie patį homoseksualumą kaip reiškinį, tad nėra pagrįsta pasakoti vaikams.

⁴⁰ Paulius Gritėnas, „Tikyba ir oralinis seksas“, *15min*, 2017-05-02.

<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/paulius-gritenas-tikyba-ir-oralinis-seksas-500-790744>

siūlomus kursus nemoksliškais žiniasklaidoje įvardija jokių mokslinių laipsnių ar pareigų neturintys socialiniai aktyvistai⁴¹. Panaši kritika 2018 metais skambėjo ir kitoms ŠMM akredituotoms pedagogų rengimo programoms, kurios taip pat įvardytos „homofobiškomis“ ir „gausiomis lyčių stereotipų, propagandinio, mokslu ir faktais nepagrįsto turinio“⁴².

Kol kritikuojama VDU ir kitos mokytojų rengimo iniciatyvos, ŠMM iš tiesų neužtikrina 2016 m. priimtos programos įgyvendinimo. Tiek žiniasklaidoje, tiek tyrimo metu kalbinti mokytojai patvirtina, kad tiek dėl programos nenuoseklumo, tiek dėl integruoto jos pobūdžio, tiek dėl kompetencijų trūkumo ir temos sudėtingumo iki šiol yra labai sudėtinga kalbėti lytiškumo tema ir užtikrinti programos įgyvendinimą. ŠMM laikosi nuostatos, kad už programos įgyvendinimą atsako mokyklų direktoriai, o jiems ministerijos pateikta medžiaga yra pakankama ugdymo procesui įgyvendinti⁴³.

Tas pats požiūris išryškėjo ir priešingoje situacijoje, kai kilo skandalas dėl Tolerantiško jaunimo asociacijos privačiose „Karalienės Mortos“ mokyklose vestų pamokų, kurių metu pradinių klasių moksleiviams skaityta pasakų apie homoseksualią meilę knyga „Gintarinė širdis“ (knyga pripažinta pažeidžiančia Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punktą). Europos Parlamento narys V. Mazuronis dėl šios situacijos kreipėsi į ŠMM, tačiau gavo atsakymą, jog „atsakomybė už konkrečių renginių toje ir kitose mokyklose organizavimą bei turinį deleguotina įstaigų steigėjams (savininkams) ir vadovams“, ką pats logiškai įvertino kaip išvadą, kad „ministerija nekontroliuoja ir nesikiša į tai, kas vyksta mokyklose“⁴⁴. Tai atspindi bendrą ministerijos nuostatą palaikyti decentralizaciją ir nesikišti į jautresnius švietimo klausimus, atsakomybę permetant mokyklų vadovams ar savivaldybei.

⁴¹ Paulius Gritėnas, „Lytiškumo ugdymo specialistus griebsi ugdyti VDU Katalikų teologijos fakultetas“, 2017-04-27. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/svietimas/lytiskumo-ugdymo-specialistus-griebesi-ugdyti-vedu-teologijos-fakultetas-233-788904>

⁴² Donata Majauskienė, „Mokytojams skirtas lytiškumo ugdymo kursas šokiravo žmogaus teisių gynėjus“, 15min, 2018-08-21. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/mokytojams-skirtas-lytiskumo-ugdymo-kursas-sokiravo-zmogaus-teisiu-gynejus-56-1017582>

⁴³ BNS, „Lytiškumo ugdymas mokyklose – direktorių reikalas“, *Lietuvos žinios*, 2018-02-28. <https://www.lzinios.lt/Svietimas/lytiskumo-ugdymas-mokyklose-direktoriu-reikalas/260854>

⁴⁴ „ŠMM apie LGBT propagandą Lietuvos mokyklose“, *Laisvos visuomenės institutas*, 2018-03-03. <https://laisvavisuomene.lt/smm-apie-lgbt-propaganda-lietuvas-mokyklose/>

Apibendrinant, nors ŠMM neigia lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimo problemos egzistavimą ir yra išleidusi metodines priemones šių temų dėstymui⁴⁵, patys mokytojai mielai ieškosi alternatyvų, kas sutiktų jų vietoje pasikalbėti su moksleiviais lytiškumo klausimais.

Debatų vienpusiškumas

Apžvalgininko P. Gritėno teigimu, „Ši grupė žmonių [VDU kursų rengėjai] vis prasiveržia į darbo grupes ar dalyvauja konferencijose, kuriose kalba psichologijos ir medicinos mokslui prieštaraujančius dalykus, vadindami savo nuomonę alternatyvia ir dangstydami nepripažintais ar nemoksliniais tyrimais. Būtent jie dabar kovoja tą šventąjį karą už skaistumo pergalę prieš nesantuokinę penio ir vaginos sąjungą.“⁴⁶ Tai simptomiška argumentacija, pagal kurią lytiškumo ugdymo paradigma prieštarauja mokslui ir mėgina danstyti savo dogmatiškumą pseudomoksliniais tyrimais. Iš tokio požiūrio nuosekliai kyla kita nuostata, kad lytiškumo ugdymo paradigmos atstovai ne tik neturėtų būti priimami į „darbo grupes ir konferencijas“, bet ir apskritai neturėtų galėti viešai pasisakyti mokymo apie lytiškumą politikos klausimais.

Šia nuostata *de facto* vadovaujamosi sekuliarioje Lietuvos žiniasklaidoje. Lytiškumo ugdymo paradigmos šalininkams leidžiama didžiųjų naujienų portalų nuomonių skiltyse skelbti savo poleminius tekstus, tačiau beveik neįmanoma rasti pavyzdžių, kai iš šios prieigos atstovų patys žurnalistai imtų interviu arba prašytų komentarų rengiant naujienas pristatančius ir į visapusišką įvykių vertinimą pretenduojančius straipsnius. Nors lytiškumo ugdymo paradigmą palaiko gausus būrys įvairių universitetų dėstytojų ir profesorių, visi jie, kaip P. Gritėno citatoje, dėl savo požiūrio nurašomi kaip nemoksliški ir netinkami ekspertiniam problemos vertinimui. Pačios visuomenės nuomonių tyrimų bendrovės „Spinter Research“ parengta ir garsiąją apklausą apie visuomenės pritarimą privalomam lytiniam švietimui lydėjusi publikacija buvo viena tokių itin retų išimčių, kai naujus duomenis lytiškumo klausimu leista komentuoti lytiškumo ugdymo

⁴⁵ Autorių kolektyvas, *Patarimai mokytojui. Lytiškumo ugdymas ir rengimas šeimai pradinėse klasėse*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2017.

https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas_pagrindinis_ugdymas_spec/Patarimai%20mokytojams_Lytiskumo%20ugdymas%20ir%20rengimas%20%C5%A1eimai_2017-12-23.pdf

⁴⁶ Paulius Gritėnas, „Tikyba ir oralinis seksas“, *15min*, 2017-05-02.

<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/paulius-gritenas-tikyba-ir-oralinis-seksas-500-790744>

šalininkams⁴⁷. Dažniausiai šių pažiūrų atstovų komentarai sutinkami tik krikščioniškosios žiniasklaidos priemonėse, kas tampa save išpildančia pranašyste ir stiprina įspūdį, esą ši prieiga remiasi ne mokslu, o krikščioniškojo mokymo dogmomis.

Chrestomatiniu tokio žiniasklaidos elgesio pavyzdžiu tapo 2018 metų rugsėjo žurnalo „IQ. The Economist“ numeryje paskelbti straipsniai lytinio švietimo tema. Lytinis švietimas paskelbtas numerio tema ir jai skirti 23 žurnalo puslapiai, viso 8 publikacijos. Visose publikacijose buvo ginama lytinio švietimo paradigma, o lytiškumo ugdymo požiūris pašiepiamas kaip nemokslinis. Tekstų autoriai kalbino daug srityje besispecializuojančių asmenų, tačiau visi jie atstovavo lytinio švietimo stovyklai. Greta ginekologijos ekspertų kalbinti Dainius Pūras (JT vaiko teisių komitetas, anksčiau Lietuvos žmogaus teisių stebėjimo institutas), Esmeralda Kuliešytė (Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija), Alina Martinkutė (teigia, kad „lytinių tapatybių yra tiek, kiek žmonių, tik, deja, egzistuojant lytiškumo tabu, sunku surasti savąją“), Vilma Gabrieliūtė („Įvairovės ir edukacijos namai“), Artūras Tereškinas (viešai vadinantis nemonogaminius santykius emocinės brandos išraiška), Ingrida Zurlytė (PSO atstovybė Lietuvoje), Jūratė Juškaitė (Lietuvos žmogaus teisių centras), Margarita Jankauskaitė (Lygių galimybių plėtros centras), Mindaugas Kluonis (Tolerantiško jaunimo asociacija) ir kiti aktyviausiai už radikalią lytinio švietimo paradigma grįstą programą kovojančių nevyriausybinų organizacijų atstovai. Nei vienos aktyviai už lytiškumo ugdymą pasisakančios organizacijos atstovas nebuvo kalbintas, nors vienas iš numerio tekstų labai išsamiai apžvelgė abi stovyklas ir jas sudarančias organizacijas, taigi nuomonių įvairovė šiuo klausimu žurnalistams buvo žinoma.

Daugelio aptariamų tekstų autorė į kritiką dėl vienpusiškumo ir šališkumo reagavo tokiu viešu komentaru: „Ir kas sakote, jog turėčiau straipsniuose kalbinti abi puses, nuosaikiai (!) įsitraukti į diskusiją? Kokias puses? Pusė už prievartą ir pusė prieš prievartą? Pusė už žinojimą ir pusė prieš žinojimą? Pusė už smurtą ir pusė prieš smurtą? Nes galiausiai tos nuomonės tokios ir yra. Iš pradžių aš irgi svarsčiau, kaip čia tas skirtingas vizijas inkorporavus, paskui supratau, kad švaistyti raides ir puslapius tam neverta.“⁴⁸ Citatoje vėl patvirtinamas požiūris, jog viena pozicija yra gerbtina ir transliuotina, o kita ne ir pastarosios atžvilgiu neįmanoma elgtis šališkai, nes ji apskritai neverta ir netinkama būti viešosios diskusijos dalimi. Komentarui pritarė „IQ. The

⁴⁷ „Visuomenės nuomonės tyrimas lytinio švietimo klausimais“, *Spinter Research*, 2014-04-11.
<http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/mentop/9/home/publish/NjAxOzk7OzA=>

⁴⁸ Ugnė Litvinaitė, įrašas socialiniame tinkle *Facebook*, 2018-10-15.
<https://www.facebook.com/ugnelija/posts/1123766581111476>

Economist“ redaktorius O. Lukošius ir nemažai žurnalistų. Tokia nuostata, sprendžiant pagal lietuviškos žiniasklaidos publikacijų pobūdį, išlieka vyraujanti ir toliau reikšmingai prisideda prie vienpusiškumo bei nepilnos informacijos mokymo apie lytiškumą tematikoje.

Apibendrinant Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrosios programos rengimą lydėjusias viešąsias diskusijas, pačios programos vertinimus ir mėginamą steigti viešojo diskurso tvarką, galima konstatuoti, jog programa netenkino nei lytiškumo ugdymo, nei lytinio švietimo šalininkų, nei jokiai grupei savęs nepriskiriančių švietimo politikos komentatorių. Visuotinės kritikos susilaukė ir programos įgyvendinimas. Pirmoji programos taikymo praktikoje patirtis (kiek ir kaip ji atspindėta žiniasklaidoje) leidžia manyti, kad programos ir jos įgyvendinimo modelio laukia tolesnė peržiūra. Dėl pokyčių krypties taip pat reikalinga tolesnė diskusija. Viešąjį diskursą lytiškumo tematika patekimo į viešąją erdvę kontrolės svertus turinčios grupės (visų pirma, patys žurnalistai) siekia konstruoti taip, kad joje nebūtų atspindėta vykstanti diskusija, o lytinio švietimo oponentų pozicija būtų suvokiama kaip nemoksliška ir nepagrįsta. Toks diskurso pobūdis verčia kelti pagrįstą abejonę, ar tolesni mokymo apie lytiškumą programų projektai bus svarstomi sąžiningai, argumentuotai ir visapusiškai atskleidžiant pasaulėžiūrinio ginčo sudėtingumą. Pagrįstam sprendimų priėmimui demokratijoje būtina visuomenės nuomonė apskritai lieka vykstančių diskusijų užribyje.

3. Tėvų poreikiai mokymo apie lytiškumą srityje

Tyrimo „Lytinis ugdymas“ struktūra

Diskusijose dėl mokymo apie lytiškumą turinio ir tikslų dažnai pamiršamas tėvų vaidmuo priimant sprendimus dėl vaikų vertybinio ugdymo. Kaip aptarta, abi paradigmos (lytinis švietimas ir lytiškumo ugdymas) neapsieina be stipraus vertybinių nuostatų formavimo, tik viena tokį tikslą deklaruoja, o kita jį neigia. Lietuvos Respublikos Konstitucija numato tėvų teisę ir pareigą auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais (38 straipsnis) bei nustato, kad „tėvai ir globėjai nevaržomai rūpinasi vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus“ (26 straipsnis). Nėra abejonų, kad mokymas apie lytiškumą yra dorovinio auklėjimo sritis – daugybė su lytiškumu susijusių klausimų, kaip kontracepcija, abortai, ištikimybė partneriui ir daug kitų, yra etinės prigimties ar bent turi akivaizdų etinį

aspektą. Natūralu, jog tėvų žodis turėtų būti lemiamas sprendžiant, kokia prieiga remsis ir kokias vertybes diegs mokymas apie lytiškumą valstybinėje švietimo sistemoje.

Nepaisant šio aspekto svarbos iki šiol Lietuvoje nėra buvę bent viešai skelbtų sociologinių apklausų, kuriose būtų mėginta išsiaiškinti, kokio turinio mokymo apie lytiškumą pageidautų Lietuvos gyventojai. Užpildant šį vakuumą, 2018 metų lapkričio 9-18 dienomis Nacionalinės Šeimų ir Tėvų Asociacijos užsakymu atliktas visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ visuomenės nuomonės tyrimas „Lytinis ugdymas“, kuriuo siekta išsiaiškinti, į kokius svarbiausius tikslus orientuoto mokymo apie lytiškumą pageidautų pilnamečiai šalies gyventojai. Tyrimas vykdytas taikant daugiapakopės tikimybinės respondentų atrankos metodą, užtikrinantį, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Tyrimas vykdytas 24 miestuose ir 33 kaimuose. Apklausta 1000 gyventojų ir konstatuota galima 3,1 procentų statistinė paklaida.

Respondentams užduoti keturi pagrindiniai klausimai: 1) Ar pritariate, kad mokyklose nepilnamečiams būtų ugdoma nuostata vengti lytinių santykių be ilgalaikių įsipareigojimų? 2) Ar pritariate, kad rengti jaunuolius darniems šeimos santykiams ir tėvystei yra svarbiau nei supažindinti su kontracepcija? 3) Ar pritariate, kad mokyklose būtų ugdoma nuostata, jog homoseksualūs santykiai yra lygiaverčiai vyro ir moters santykiams? 4) Ar žinote, kad nemokami kursai apie lytiškumą ir rengimą šeimai yra prieinami ne vien mokyklose, bet yra rengiami ir nevyriausybinių organizacijų? Ar leistumėte vaikus į tokius nemokamus kursus?

Pirmi trys klausimai formuluojami siekiant operacionalizuoti lytinio švietimo ir lytiškumo ugdymo paradigms skirtumus. Kadangi abu terminai nėra žinomi plačiajai visuomenei, beprasmiška siūlyti tarp jų pasirinkti ir apklausos respondentams. Vietoje to pagal pirmoje dalyje aptartus esminius abiejų prieigų skirtumus siekiama išskirti ir kaip alternatyvas pateikti pagrindinius lytinio švietimo ir lytiškumo ugdymo programų tikslus. Išskirtos trys pagrindinės dimensijos: 1) nuomonė apie susilaikymą (skatinti ar neskatinti); 2) nuomonė apie prioritetus (vertybinis rengimas šeimai ar faktologinis supažindinimas su kontracepcija); 3) nuomonė apie seksualinių mažumų vertinimą (norma ar deviacija). Visi trys klausimai atspindi esminius paradigms skirtumus. Trečiasis klausimas apie homoseksualumą iš pažiūros nėra tiesiogiai susijęs su vienos ar kitos paradigmos turiniu, tačiau kaip jau aptarta, visų seksualinių orientacijų ir lyties tapatumų normalizavimas yra neatsiejama šiandieninio lytinio švietimo dalis ir reikšmingai diferencijuoja visuomenės vertinimus.

Ypač antruoju klausimu reikšminga, jog pateikiama alternatyva reikalauja pasirinkti prioritetą, t.y. koks mokymo siekinys yra laikomas svarbesniu, o ne apskritai atmesti kurį vieną mokymo siekinį. Nė viena mokymo apie lytiškumą paradigma visiškai neatmeta būtinybės žinoti apie kontracepcijos priemones, jų veikimą, galimą naudą ir žalą organizmui. Lygiai taip pat nė viena paradigma neneigia poreikio rengti jaunuolius šeimos santykiams (tiesa, abiejų pusių atstovai nesutartų dėl to, kas laikytina esant šeima). Tą suvokiant, klausimas formuluojamas „ar pritariate, kad x yra svarbiau už y?“. Rengiant apklausą taip pat atsižvelgiama, jog priklausomai nuo respondentų vaikų amžiaus klausimas apie jų pačių atžalas ir jiems tuo metu reikalingiausią informaciją apie lytiškumą gali būti priimamas skirtingai. Ateities tyrimuose būtų prasminga ir vertinga išsamiau išnagrinėti tėvų nuomonę apie tai, kokio amžiaus vaikams kokia informacija turėtų būti suteikiama. Šiame tyrime klausimas formuluojamas kaip principinis, t.y. kokie siekiniai, respondentų nuomone, yra svarbesni iš principo, o ne konkrečiai jų ar konkretaus amžiaus moksleiviams.

Tyrimo duomenų aptarimas

1. Visuomenės vertinimas: ar mokyti vengti neįpareigojančių lytinių santykių?

Apklausos duomenimis, du trečdaliai (68,5 proc.) respondentų pritaria pamatinei lytiškumo ugdymo nuostatai, kad mokyklose nepilnamečiams būtų ugdoma nuostata vengti lytinių santykių be ilgalaikių įsipareigojimų. 10,1 proc. respondentų tokiai nuostatai nepitaria, o 21,4 proc. respondentų šiuo klausimu nuomonės neturi. Palyginti mažas atsakymų „neturiu nuomonės“ skaičius liudija, kad klausimas respondentas buvo suprantamas, o jų pačių pozicija – aiški.

Lytinių santykių vengimas (kitaip – susilaikymas) be ilgalaikių įsipareigojimų laikytinas konservatyvia socialine nuostata, atmetančia seksualinės revoliucijos postulatus „išlaisvinti seksualumą“. Apklausoje nedetalizuota „ilgalaikio įsipareigojimo“ sąvoka – tiek respondentams,

ties tyrėjui ji lieka suvokiama plačiausia prasme, t.y. kaip bet kokia ilgalaikio įsipareigojimo (bažnytinės ar civilinės santuokos, nuolatinės kohabitacijos ar kita) forma.

Pritarimas teiginiu būdingas abiejų lyčių atstovams – 64,5 proc. vyrų ir 72,3 proc. moterų. Taip pat iš esmės vienodas skaičius neapsisprendusių šiuo klausimu abiejų lyčių atstovų. Visgi mažiausioje atsakymų grupėje, tarp aiškiai nepritariančių teiginiui, jog mokyklose nepilnamečiams turi būti mokoma vengti yra lytinių santykių be ilgalaikių įsipareigojimų, – daugiau nei dvigubai daugiau vyrų nei moterų (atitinkamai 14 proc. ir 6,4 proc.). Keltina hipotezė, jog tai atspindi visuomenėje vyraujančią sąlyginai pozityvesnę nuomonę apie neįpareigojančius lytinius santykius, kai tuo užsiima vyrai. Patys vyrai mažiau linkę smerkti tokias praktikas ir mokyti jų vengti. Bendras visuomenės nepritarimas tam išlieka aukštas tarp abiejų lyčių atstovų.

Amžiaus požiūriu, tarp įvairių amžiaus kategorijų respondentų paramos klausimo teiginiui reikšmingų skirtumų nėra – visose amžiaus grupėse palaikymas, jog turėtų būti mokoma vengti lytinių santykių be ilgalaikių įsipareigojimų yra aukštas ir svyruoja tarp 67,6 proc. ir 73,4

proc. Didžiausias palaikymas šiai nuostatai – tarp pačių vyriausių (70 ir daugiau metų) ir 30-39 metų (taigi būtent mažamečius vaikus dažniausiai auginančių) respondentų. Išimtis – pati jauniausia respondentų grupė, tarp kurios atstovų palaikymas teiginiui ženkliai mažesnis ir siekia tik 56,7 proc. Tiesa, ir šioje amžiaus grupėje palaikančių mokymą vengti neįpareigojančių lytinių santykių išlieka aiški dauguma. Iš kitos pusės, ryški tendencija, jog jauniausių amžiaus grupių respondentai sąlyginai dažniausiai turi tvirtą nuomonę, jog nebūtina mokytis vengti neįpareigojančių lytinių santykių: taip mano 15,7 proc. 30-39 metų apklaustųjų (šioje grupėje išskirtinai mažai neapsisprendusiųjų) ir net 22,4 proc. 20-29 metų respondentų. Tiesa, dauguma pastarųjų dar neturi vaikų ir beveik niekas šioje amžiaus grupėje neturi vaikų, kuriems jau būtų aktualus lytiškumo ugdymas. Apklausos duomenys leidžia teigti, kad tik tarp jaunosios kartos atstovų populiarėja liberalesnis požiūris į lytinius santykius be ilgalaikių įsipareigojimų, tačiau net tarp jauniausių respondentų toks požiūris išlieka mažumoje, o aiški dauguma visų amžiaus grupių atstovų pritaria, jog vaikai būtų mokomi vengti lytinių santykių be įsipareigojimų.

Vertinant respondentų išsilavinimą matyti, kad turintieji aukštąjį išsilavinimą labiausiai pritaria mokymui vengti neįpareigojančių lytinių santykių (77,2 proc.). Vidurinio ir aukštesniojo išsilavinimo grupėje šis palaikymas siekė 65 proc., nebaigto vidurinio – 69,2 proc. Tiesa, visose išsilavinimo grupėse aiškiai nepritariančių mokymui vengti santykių be įsipareigojimų skaičius išlieka panašus (9,6-11,5 proc.), tačiau būtent turinčiųjų aukštąjį išsilavinimą tarpe yra ženkliai mažiau abejojančių ir daugiausiai aiškiai apsisprendusių šiuo klausimu.

Socialinė padėtis yra reikšminga požiūriui į mokymą vengti lytinių santykių be ilgalaikių įsipareigojimų. Didžiausias pritarimas šiai nuostatai stebimas tarp tarnautojų (78 proc. pritarimas), specialistų (70,4 proc.), pensininkų (71 proc.) ir namų šeimininkų (70 proc.). Pastebimai mažesnis pritarimas fiksuotas tarp žemesnės kvalifikacijos darbų atstovų – darbininkų (63,1 proc.), taip pat ir bedarbių (62,9 proc.), kurie išsiskyrė ir ypač dideliu procentu neturinčiųjų nuomonės šiuo klausimu (33,9 proc.). Liberalesniu požiūriu ir vėl išsiskiria jauniausia grupė – moksleiviai ir studentai, tačiau ir jų tarpe absoliuti dauguma pritaria mokymui vengti neįpareigojančių lytinių santykių (51,9 proc. pritaria, 27,8 proc. nepritaria). Tiesa, bendra atsakusių moksleivių ir studentų imtis tokia maža, jog jų atsakymų galima paklaida peržengia 10 procentų ribą. Nežiūrint šių skirtumų, visose socialinės padėties grupėse absoliuti dauguma palaiko mokymą vengti neįpareigojančių lytinių santykių ir nei vienoje grupėje nepritarimas šiam teiginiui neperžengė trečdaliaus respondentų.

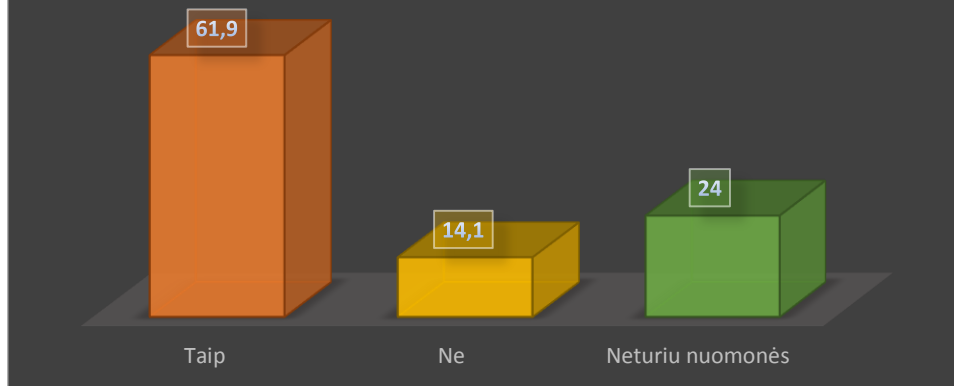
Šeiminė padėtis neturi reikšmingos įtakos požiūriui į mokymą vengti neįpareigojančių lytinių santykių – visose grupėse, išskyrus „nevedęs/netekėjusi“, palaikymas tokiam mokymui siekia 67-70,6 proc (įskaitant ir gyvenančius kohabitacijoje). „Navedusių/netekėjusių“ grupėje palaikymas taip pat viršija pusę (58,6 proc.). Taip pat beveik identiškas palaikymas šiai nuostatai yra tarp turinčių ir neturinčių nepilnamečių vaikų respondentų, nors tarp neturinčių nepilnamečių vaikų yra daugiau neapsisprendusių, o tarp turinčiųjų – daugiau neigiamai atsakančių respondentų. Bendras palaikymas mokymui vengti neįpareigojančių lytinių santykių visose šeiminės padėties grupėse ir nepriklausomai nuo nepilnamečių vaikų turėjimo išlieka aukštas ir pastovus.

Reikšmingų tendencijų vertinant respondentų pajamas arba gyvenamąją vietą (Vilnius, kiti didmiesčiai, miestai ar kaimas) nėra.

2. Rengimas darbiems šeimos santykiams ir tėvystei svarbiau nei žinios apie kontracepciją

Į klausimą „Ar pritariate, kad rengti jaunuolius darniems šeimos santykiams ir tėvystei yra svarbiau nei supažindinti su kontracepcija?“ teigiamai atsakė 61,9 proc., neigiamai – 14,1 proc., nuomonės neturėjo – 24 proc. respondentų. Keturis kartus daugiau apklaustų gyventojų pritaria nei nepritaria lytiškumo ugdymo paradigmos nuostatai, jog rengimas darniems šeimos santykiams ir tėvystei yra svarbesnis ugdymo siekinys nei supažindinimas su kontracepcija.

Ar pritariate, kad rengti jaunuolius darniems šeimos santykiams ir tėvystei yra svarbiau nei supažindinti su kontracepcija? (Atsakymai procentais)

Nei respondentų lytis, nei nepilnamečių vaikų turėjimas ar neturėjimas nedarė jokios reikšmingos įtakos požiūriui šiuo klausimu. Visais kitais tyrime vertintais socioekonominiais aspektais stebimos tos pačios, tačiau mažiau išreikštos tendencijos kaip ir pirmuoju klausimu.

Amžiaus požiūriu, pritarimas teiginiui buvo dažnesnis tarp vyriausių respondentų grupių, o retesnis jauniausioje grupėje iki 29 metų. Jauniausių amžiaus grupių respondentai dažniau turi aiškią nuomonę šiuo klausimu nei vyresni. Visgi amžiaus grupėse imtys per mažos, kad būtų galima daryti apibendrinančias išvadas. Visose amžiaus grupėse absoliuti dauguma pritaria klausime suformuluotam teiginiui.

Aukštąjį išsilavinimą turintys respondentai dažniausiai turėjo aiškią nuomonę pateiktu klausimu ir dažniausiai pritarė klausime formuluojamam teiginiui (67,2 proc. pritariančių). Vidurinio ar nebaigto vidurinio išsilavinimo respondentai paklaidos ribose atitiko bendrą atsakymų vidurkį. Įdomus reiškinys pastebimas vertinant pajamas šeimos nariui: visose, išskyrus vieną, pajamų kategorijose pritarimas teiginiui, kad rengimas šeimai ir tėvystei yra svarbiau nei supažindinimas su kontracepcija, buvo panašus, tačiau mažiausių pajamų grupėje (iki 200 eurų mėnesinių pajamų šeimos nariui) jis buvo ženkliai mažesnis ir siekė tik 49,1 proc. Tai apskritai vienintelė socialinė grupė, kurioje nesusidarė absoliuti dauguma respondentų, pritariančių, kad rengimas šeimai yra svarbesnis nei supažindinimas su kontracepcija. Ir šiuo atveju maža imtis

neleidžia daryti apibendrinimų. Galiausiai gyvenamosios vietos požiūriu parama rengimui šeimai, o ne mokymui apie kontracepciją, išsiskiria Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio gyventojai, kurių tarpe pritarimas tam buvo daugiau nei dešimčia procentų didesnis nei visose kitose gyvenamosios vietos kategorijose (72,7 proc., kai tuo tarpu Vilniuje – 62,8 proc., kituose miestuose – 59,4 proc., o kaime – 56,7 proc.). Atkreiptinas dėmesys, jog kuo mažesnės gyvenvietės, tuo didesnė dalis neturinčiųjų nuomonės „kontracepcijos *versus* rengimo šeimai“ klausimu (nuo 16,3-17,8 proc. didmiesčiuose iki 30,9 proc. kaimuose).

3. Neigiamas požiūris į homoseksualių santykių vertinimą

Trečias esminis aspektas, kuriuo skiriasi lytinis švietimas ir lytiškumo ugdymas, yra radikaliai skirtingas požiūris į tai, kas laikoma šeima, ir kaip vertinami homoseksualūs santykiai. Lytinio švietimo paradigma numato siekį normalizuoti homoseksualų ir kitų seksualinių mažumų santykius bei įvairias lyties tapatybes, tuo tarpu lytiškumo ugdymas remiasi prielaida, jog tokie santykiai prieštarauja žmogaus prigimčiai ir negali tapti šeimos kūrimo pagrindu.

Daugybė nacionalinių ir tarptautinių visuomenės apklausų patvirtino, kad Lietuvos visuomenė yra itin kategoriškai nusiteikusi tiek prieš vienalyčius santykius, tiek prieš homoseksualių porų pripažinimą šeima. 2015 metais moksliniame žurnale „Sociologija. Mintis ir veiksmas“ skelbtame tyrime konstatuota, kad vienalyčių santuokų pripažinimui nepitaria 86 proc. respondentų⁴⁹. 2017 metais tarptautinis sociologinių tyrimų institutas „Pew Research Center“ paskelbė, jog Lietuvoje vienalyčių „santuokų“ įteisinimui pritartų 12 proc. gyventojų. Dar daugiau, 69 proc. respondentų Lietuvoje mano, kad „homoseksualumas turėtų būti nepriimtas visuomenėje“⁵⁰.

Ypatingai įdomi naujausia 2018 metų balandžio 6-15 dienomis „Vilmorus“ atlikta reprezentatyvi apklausa atskleidė esamą visuomenės požiūrį į vienalyčių porų teisinį reguliavimą. Į klausimą „Koks, Jūsų nuomone, tinkamiausias būdas reguliuoti homoseksualių porų santykius Lietuvoje?“, vos 6,2 proc. respondentų atsakė, jog tai turėtų būti padaryta „prilyginant homoseksualius santykius vyro ir moters šeimai (įteisinant tos pačios lyties santuoką

⁴⁹ Gediminas Navaitis, Vladas Gaidys, „Lietuvos gyventojų požiūris į tos pačios lyties porų šeimines teises“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2015, 2 (37), p. 124. <http://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmas/article/view/9868/7691>

⁵⁰ Per Research Center, „Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe“, 2017-05-10. <http://www.pewforum.org/2017/05/10/social-views-and-morality/>

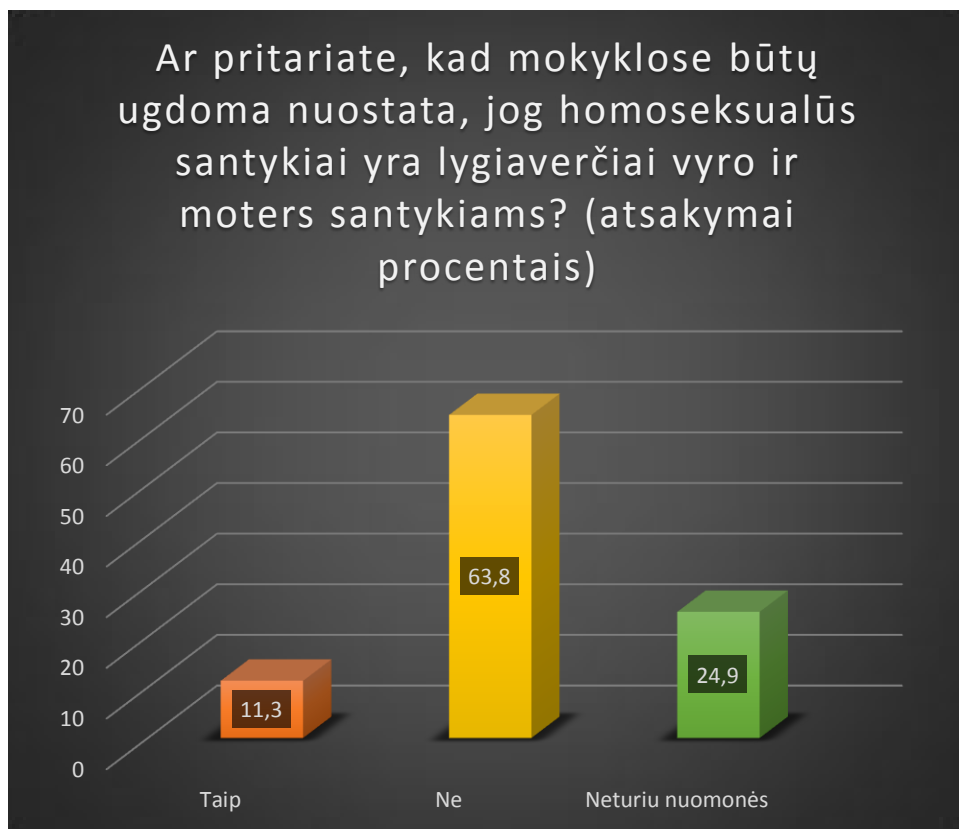
arba partnerystę)“. Tikėtina, kad tokį net ir Lietuvos visuomenei mažą rezultatą lėmė pateikta anksčiau apklausoje nebuvusi alternatyva – siūlymas vienalyčių porų teisinį statusą spręsti „Įteisinant bendro gyvenimo susitarimą, kuris išspręstų praktines homoseksualių porų problemas (pvz., bendro turto, paveldėjimo, atstovavimo ir kt.), bet neprilygintų homoseksualių santykių vyro ir moters šeimai“. Šį variantą rinkosi 23,7 proc. apklaustųjų. 50,7 proc. respondentų atsakė, kad „Homoseksualūs santykiai nėra vertybė ir valstybė neturi teikti jiems teisinės apsaugos“; 19,5 proc. neturėjo nuomonės pateiktu klausimu⁵¹.

Esant tokiam visuomenės nepritarimui homoseksualiems santykiams ir jų teisei institucionalizacijai, iki šiol nebuvo tirta (ar viešai skelbta), kaip visuomenė vertintų homoseksualius santykius normalizuojantį mokymą apie lytiškumą. Būtent tokį mokymą siūlo PSO rekomendacijos ir už privalomos lytinio švietimo programos įteisinimą pasisakančios nevyriausybinių organizacijų. Tyrimo metu atliktoje apklausoje užduotas klausimas „Ar pritariate, kad mokyklose būtų ugdoma nuostata, jog homoseksualūs santykiai yra lygiaverčiai vyro ir moters santykiams?“. Teigiamai atsakė 11,3 proc., neigiamai – 63,8 proc, neturėjo nuomonės – 24,9 proc. respondentų. Šįkart teiginys formuluotas pagal lytinio švietimo paradigmą, tačiau rezultatai tik patvirtino, kad tendencijos aklaui pritarti siūlomam teiginiui nėra.

Suprantama, keltinas klausimas, ką reiškia „lygiaverčiai vyro ir moters santykiams“? Lygiaverčiais santykiais gali būti įvairiais aspektais – teisiniu, moraliniu, biologiniu ir kitais. To nedetalizuojant respondentams tarsi paliekama laisvė suprasti klausimą šiose ribose. Kita vertus, akivaizdu, kad neįmanoma „ugdyti nuostatos“ apie teisės ar biologijos faktą. Biologiškai arba teisiškai santykiai arba yra lygiaverčiai, arba tokie nėra. Nėra klausiama, kokie jie „turėtų būti“. Mokinio nuostata tokiu klausimu beprasmė ir nereikšminga. Nuostatos apskritai būdingos vertybiniais sprendiniais. Taigi ir šiuo atveju klausiama visų pirma apie moralinį homoseksualių santykių vertinimą ir atsakymai interpretuojami kaip visų pirma reiškiantys, kad mokiniai neturėtų būti mokomi laikyti homoseksualių santykių moraliai lygiaverčiais heteroseksualiems. Bet kuriuo atveju, mokymas apie lytiškumą apima vienokį ar kitokį dėstymą apie homoseksualumą ir lyties tapatybes įvairiais aspektais, neapsiribojant moraliniu vertinimu. Kadangi homoseksualūs santykiai vienoje paradigmoje visapusiškai prilyginami

⁵¹ Vilmorus, „Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa 2018 m. balandžio 6-15 d., N = 1002“. Atlikta „Laisvos visuomenės instituto“ užsakymu. Nepublikuotas šaltinis.

heteroseksualiems, o kitoje visapusiškai atskiriami kaip nelygiaverčiai, pasirinkta metodologinė nuostata, kad tikslingiausia yra klausimą formuluoti paliekant laisvės respondento interpretacijai.

Tyrimo atskleistas visuomenės nepritarimas požiūriui, kad apie homoseksualius santykius reikėtų mokyti kaip apie lygiaverčius heteroseksualiems, paklaidų ribose atitinka 2017 metų „Pew Research Center“ tyrimo atskleistą pritarimą požiūriui, jog homoseksualumas turėtų būti nepriimtinas visuomenei. Iš esmės tai reiškia, kad žmonės, manantys, kad homoseksualumas yra nepriimtinas visuomenei, nenori, kad šalies jaunimas būtų mokomas priešingų įsitikinimų.

Ši nuostata nesvyruoja vertinant respondentų lytį, nepilnamečių vaikų turėjimą, šeimyninę padėtį (išskyrus „nevedęs/netekėjusi“ kategoriją, kurioje nepritariančių teiginiui yra 20 proc. mažiau nei vidutiniškai tarp visų respondentų). Su atsakymais į kitus apklausos klausimus nekoreliuoja tai, kad pritariančių, jog turėtų būti mokoma apie homoseksualių ir heteroseksualių santykių lygiavertiškumą, yra juo daugiau, kuo didesnė gyvenvietė (23,3 proc. pritariančiųjų Vilniuje, 14,4 proc. kituose didmiesčiuose ir viso labo 6,4 proc. kaimuose). Šis pritarimas didžiausiuose miestuose išauga ne oponuojančių, o neapsisprendusiųjų sąskaita -

Vilniuje neapsisprendusiųjų šiuo klausimu tėra 15,6 proc., o kaimuose – net 31,2 proc. Tuo tarpu nepritariančių homoseksualių santykių lygiavertiškumo mokymui dalis visose gyvenamosiose vietose išlieka ta pati (61,1-65,8 proc.).

Įdomūs, nors galimai statistiškai nereikšmingi dėsningumai matomi vertinant respondentų pajamas. Mažiausių pajamų kategorijoje yra palyginti mažai nepritariančių homoseksualių santykių lygiavertiškumui (52,7 proc.) ir daug neapsisprendusių (33,9 proc.). Tarp gaunančių didžiausias pajamas stebima priešingai tendencija: sąlyginai itin daug pritariančių orientacijų lygiavertiškumo mokymui, tačiau labai mažai neapsisprendusių. Visose, išskyrus mažiausią, pajamų kategorijose nepritariančiųjų orientacijų lygiavertiškumo mokymui yra beveik tiek pat – daugiau nei 60 procentų. Jauniausioje amžiaus grupėje taip pat stebimas didžiausias palaikymas mokymui apie homoseksualių santykių lygiavertiškumą, tačiau net ir čia jis išlieka žymiai mažesnis nei nepritariančiųjų tokiame mokymui dalis.

4. Nevyriausybinių organizacijų teikiamų paslaugų mokymo apie lytiškumą srityje poreikis ir potencialas

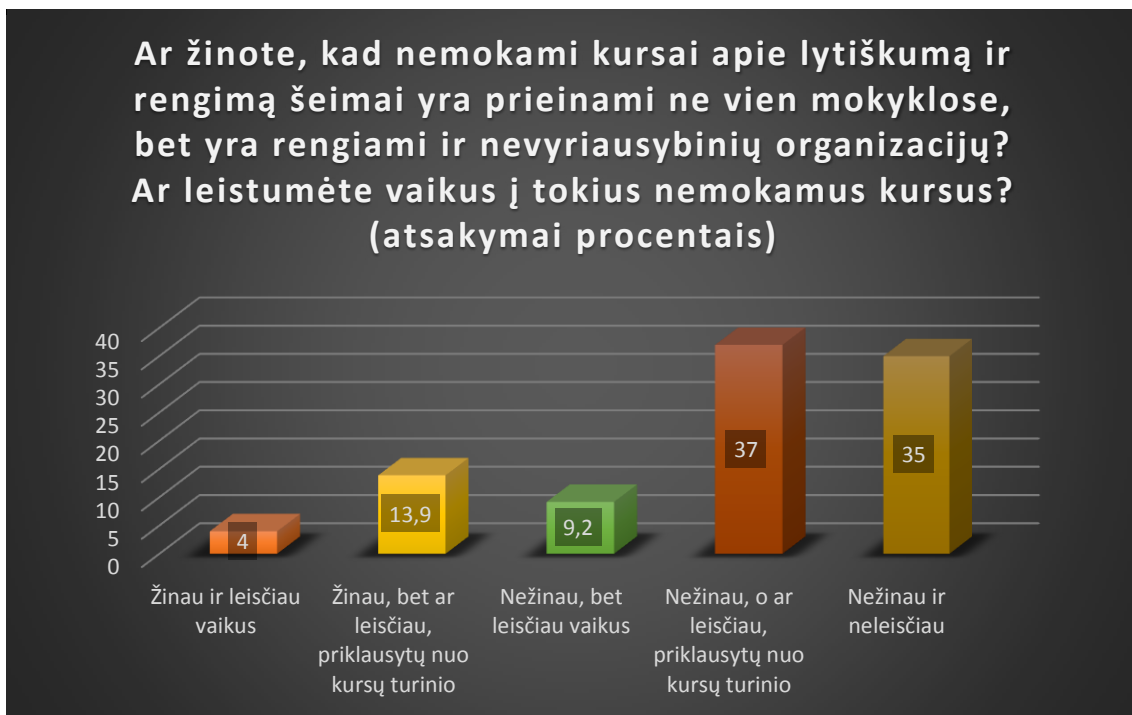
Atsižvelgiant į tai, jog vyraujančiais įvairių pozicijų atstovų vertinimais Švietimo ir mokslo ministerijos 2016 metais priimta Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa nėra įgyvendinama ir nepasiekia savo tikslų, o mokymo apie lytiškumą poreikis visuomenėje išlieka didelis, prasminga ieškoti alternatyvių kelių mokyklinio amžiaus vaikams ir paaugliams ne iš tėvų gauti žinių lytiškumo klausimais. Tokias alternatyvas teikia įvairios nevyriausybines organizacijos, propaguojančios tiek lytinio švietimo, tiek lytiškumo ugdymo priegas.

Tačiau ar visuomenė žino, apie galimybę mokymą apie lytiškumą gauti iš nevyriausybinių organizacijų rengiamų užsiėmimų? O jei žino, ar yra linkusios tokia galimybę pasinaudoti? Siekiant tai išsiaiškinti, suformuluotas dvigubas klausimas, šiuo atveju galimas, atsižvelgiant į pateikiamus atsakymo variantus. Respondentų klausta, „Ar žinote, kad nemokami kursai apie lytiškumą ir rengimą šeimai yra prieinami ne vien mokyklose, bet yra rengiami ir nevyriausybinių organizacijų? Ar leistumėte vaikus į tokius nemokamus kursus?“ Klausimas respondentams buvo suprantamas, tik 0,9 proc. apskritai negalėjo į jį atsakyti.

Keturi procentai respondentų jau dabar žino apie tokią galimybę ir leistų vaikus į tokius užsiėmimus. 13,9 proc. žino, tačiau ar leistų į juos vaikus, priklausytų nuo kursų turinio. Viso tik

18 proc. gyventojų žino apie galimybę ne tik mokykloje vaikams gauti žinių apie lytiškumą. Iš likusiųjų, tik 9,2 proc. leistų vaikus į tokius kursus nepriklausomai nuo jų turinio. Net 37 proc. respondentų nežinojo apie tokią galimybę, bet leistų vaikus į tokius kursus, priklausomai nuo jų turinio. 35 proc. respondentų nežinojo apie NVO rengiamus užsiėmimus lytiškumo tematika, tačiau bet kuriuo atveju jais nesinaudotų. Pastarąjį atsakymą neturintieji nepilnamečių vaikų rinkosi du kartus dažniau nei jų turintieji. Svarstyta, jog visiškas situacijos hipotetiškumas (nebuvimas realios perspektyvos, kad iš tiesų reikės priimti tokį sprendimą) skatina rinktis neigiamą atsakymą.

Galima apibendrinti, jog tik trečdalis tėvų yra abejingi galimybei suteikti vaikams žinių apie lytiškumą „nevyriausybininkų“ rengiamuose užsiėmimuose. Likę du trečdaliai tokią galimybę svarstytų, tačiau tik 14 proc. leistų vaikus į kursus nepriklausomai nuo jų turinio, o 50 proc. visų respondentų leistų priklausomai nuo to, ar užsiėmimų turinys atrodytų jiems priimtinas. Gyventojų, kurie svarstytų galimybę leisti vaikus į tokius kursus ir kuriems mokymo apie lytiškumą turinys yra svarbus, yra tris kartus daugiau nei gyventojų, kurie šiam turiniui abejingi ir vaikus į NVO rengiamus užsiėmimus leistų bet kuriuo atveju. Apibendrinant, tėvams labai svarbus užsiėmimų lytiškumo tematika turinys.

abejingi galimybei naudotis NVO organizuojamo mokymo apie lytiškumą paslaugomis, sprendžiantys pagal kursų turinį sudaro 78 procentus, abejingi kursų turiniui – 22 procentus.

I
š
dvi
ejų
treč
dali
ų
tėv
ų,
kuri
e
nėr
a

Egzistuoja milžiniškas neišnaudotas potencialas nevyriausybinėms organizacijoms, siūlančioms mokymo apie lytiškumą paslaugas, bent iš dalies užpildyti šiuo metu bendrosios mokymo programos paliekamas spragas. Apie tokių užsiėmimų egzistavimą žino vos kas penktas gyventojas ir vos kas trečias iš tų, kurie svarstytų pasinaudoti tokia galimybe. Taigi, būtina didinti tokių kursų žinomumą.

Kita vertus, keturiais iš penkių atvejų tokioms paslaugoms neabejingi tėvai spręstų pagal kursų turinio ir vertybinės orientacijos atitikimą jų pačių dorovinėms nuostatomis. Kaip aptarta, tyrimo rezultatai rodo, kad tik labai siaura grupė tėvų pritaria pamatinėms lytinio švietimo programos nuostatomis. Absoliuti dauguma tėvų pritaria visoms pamatinėms lytiškumo ugdymo prieigos nuostatomis – susilaikymui nuo neįpareigojančių lytinių santykių, rengimo šeimai pirmenybei prieš pažintį su kontracepcija bei vienalyčių santykių neprilyginimui vyro ir moters santykiams. Tai reiškia, jog – jeigu pripažįstame konstitucinį principą tėvus ir globėjus turint teisę užtikrinti dorovinį ugdymą pagal savo įsitikinimus – siekiant didinti visuomenei reikalingų ir nevyriausybinių organizacijų teikiamų viešųjų paslaugų prieinamumą ir efektyvumą, tikslinga koncentruotis į lytiškumo ugdymo paradigimą paremtą mokymą apie lytiškumą teikiančias organizacijas.

4. Nevyriausybinių organizacijos ir lytiškumo ugdymas

Lytiškumo ugdymo paslaugas teikiančios nevyriausybinių organizacijos

Lietuva pasižymi silpnu visuomenės pilietiškumu, žemu socialiniu kapitalu ir negali pasigirti tankiu nevyriausybinių organizacijų tinklu. Visuomenėje vyrauja bendra nuostata, kad valstybė turėtų užtikrinti kuo daugiau viešųjų paslaugų ir netgi asmeninės finansinės gerovės aspektų. Silpnas nevyriausybinių sektorius reiškia, kad daugelyje sričių nėra daug organizacijų, kurios mėgintų iš valstybės perimti viešųjų paslaugų užtikrinimo funkcijas.

Mokymo apie lytiškumą srityje situacija šiuo požiūriu sąlyginai gera – tokių organizacijų yra ir net egzistuoja jų konkurencija. Nemaža dalimi tai lemia dalies šioje srityje veikiančių organizacijų užsienio finansavimas. Gaunama finansinė parama už įvairių mažumų (ypač seksualinių mažumų) poreikius ir nediskriminavimą kovojančioms organizacijoms leidžia palyginti aktyviai vykdyti savo veiklą ir investuoti žmogiškuosius resursus taip pat ir į

netiesioginius uždavinius, tokius kaip lytiškumo ugdymas. Lietuvoje lytinio švietimo užsiėmimus moksleiviams siūlo Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija, Tolerantiško jaunimo asociacija, VšĮ „Įvairovės ir edukacijos namai“, Lietuvos žmogaus teisių centras, Lietuvos medicinos studentų asociacija ir kitos organizacijos. Visos jos atstovauja lytinio švietimo paradigmą, atmeta susilaikymą nuo lytinių santykių kaip nerealistišką ir neefektyvą, o prioritetu laiko jaunuolių supažindinimą su kontracepcija ir jos naudojimu kaip rizikos kontrolės priemone „saugiam seksui“ užtikrinti. Galiausiai visoms joms būdingi siekiai supažindinti moksleivius su lytinių orientacijų ir lyties tapatybių įvairovę, pristatant jas visas kaip vienodai priimtinas moraliniu ir normalias biologiniu požiūriu. Visuomenėje tokioms nuostatomis pritaria viso labo tarp 10-15 proc. piliečių. Kadangi vaikų dorovinis ugdymas turi atitikti tėvų ir globėjų įsitikinimus, valstybei nėra tikslinga investuoti finansinius, administracinius ar žmogiškuosius resursus į daugumos tėvų įsitikinimams radikaliai prieštaraujančio mokymo sklaidą ir prieinamumą.

Lietuvoje nėra daug lytiškumo ugdymo paradigmą atitinkančius mokymo apie lytiškumą užsiėmimus rengiančių nevyriausybinę organizacijų. Seniausia nuosekliai veikianti ir su vyresnių klasių moksleiviais dirbanti šią prieigą atstovaujanti iniciatyva yra „Pažink save“. Įkurta dar 1996 metais jaunimo šeimų centruose dirbusių specialistų, ši programa gimė kaip ciklas jaunimui skirtų susitikimų apie meilę, draugystę ir lytiškumą, o buvo vykdomas Vilniuje ir Kaune. Programa parsivežta iš JAV ir modifikuota Lietuvos visuomenei. Iniciatyva du kartus esmingai atnaujinta 2004 ir 2011 metais. Naujusias „Pažink save“ programos vadovas parengtas 2015 metais. Reguliariai keičiasi ne tik programos metodinė medžiaga, bet ir ją vykdančias asmenys. Organizacija laikosi nuostatos, jog su jaunimu privalo bendrauti jaunimas („jaunas žmogus ateina padėti jaunam žmogui“), nes bendravimas tik tarp jaunų žmonių geriausiai pašalina paprastai jautrių lytiškumo klausimų aptarimą lydintį nejaukumą.

„Pažink save“ programa atspindi lytiškumo ugdymo nuostatą į žmogų žvelgti kaip į visumą. Programa prasideda nuo savęs ir savo charakterio pažinimo, šeimos, kurioje augi, įtakos, vertybių ir dorybių sampratos bei formavimosi ir tik tada aptaria lytiškumą bei lyčių skirtumus. Tik susipažinus su šiais dalykais pradedama kalbėtis apie meilę ir santykius, jų rūšis ir etapus, taip pat apie tai, „ar verta laukti“, t.y. susilaikymą. Aptariamos jautriausios šiandieninės seksualinės moralės problemos – pornografija, masturbacija, seksualinė prievarta ir kitos. Programą užbaigia temos apie santuoką, gyvybę (kūdikio vystymąsi ir aborto problematiką) ir

vaisingumą – požiūrį į gyvybę ir kontracepciją. Atkreiptinas dėmesys, jog kontracepcija nėra nutylima ar demonizuojama, tačiau pristatomi moksliniais tyrimais pagrįsti jos plusai ir minusai – poveikio ribotumas, keliamos rizikos ir šalutinis poveikis. Aptariami kiti šeimos planavimo būdai, kaip natūralus šeimos planavimas (NŠP) ar nutrauktas lytinis aktas, kurie visi savaip yra apipinti skirtingais mitais šiandieninėje informacinėje erdvėje. Tokioje programos struktūroje vadinamasis „saugus seksas“ ir elgesio su savo vaisingumu aptarimas užima tik paskutinę programos dalį, remiantis logika, jog šie klausimai gali būti prasmingai ir teisingai analizuojami tik aiškiam ir sistemingame asmenybės, lyčių skirtumų, romantinių santykių ir visų kitų su lytiniu gyvenimu susijusių aspektų kontekste. Biologinis lytiškumo aspektas suvokiamas ir pristatomas tik kaip psichologinio – žmogaus kaip asmens – lytiškumo dalis, logiškai ir chronologiškai paskutinė šiame savęs pažinimo procese.

Programa remiasi pačių moksleivių diskusija ir atsakymų paieška, o ne lektorių dėstymu. Pasak programos vadovės A. Petrauskienės, „Esminis programos principas reikalauja, kad kalbėtojas per metodus tik „užvestų“ tam tikrą klausimą ir patys dalyviai diskutuotų, susipažintų, atrastų ir panašiai, kitaip sakant, kalbėtojas daugiau veikia kaip moderatorius, nes laikomasi principo, kad pats dalyvis jau turi savo nuostatas, todėl tu turi jį ne užkrauti papildoma informacija, o paskatinti mąstyti, išklaudyti ir padėti per patikrintą, moksliskai įrodytą ir pagrįstą informaciją išsiaiškinti klaidas bei susiformuoti požiūrį, jei jis anksčiau nebuvo tų temų apsvaustęs“⁵². Šią metodinę prieigą prasminga iliustruoti platesniu pavyzdžiu:

„Stengiamės kuo mažiau dėstyti ir kuo daugiau klausti. Pavyzdžiui, kai kalbame apie susilaikymą nuo lytinių santykių, absoliučiai niekada nedėstau šiuo klausimu. Suskirstome moksleivius į grupes pagal lytis ir duodame jiems tarpusavyje kalbėtis. Vaikiniai turi ginti susilaikymo iki santuokos, o merginos – priešingą poziciją. Viena pusė pasako argumentą, kita turi atsakyti į tą argumentą ir pateikti savąjį. Visos išsakytos mintys surašomos, žiūrima, kurie argumentai paneigia vienas kitą, kurie yra teisingi arba neteisingi dėl faktinių klaidų. Galima pastebėti, kad mokiniai, skeptiškai nusiteikę susilaikymo iki santuokos klausimu, kardinaliai pakeičia šią savo išankstinę nuomonę. Ypač tas matyti su vyresniais, 11-12 klasių moksleiviais. Teko pavasarį kalbėti su aštuoniasdešimties moksleivių auditorija būtent šia tema. Didelėje auditorijoje tai padaryti gana sudėtinga. Iš pradžių jie buvo vangūs ir skeptiški, tačiau kai pradėjome diskutuoti, aktyviai įsitraukė ir atsiskleidė. Kaskart nustembu, kai po tokių užsiėmimų

⁵² Interviu su Akvile Petrauskiene, 2018-12-03.

merginos prieina prie manęs ir sako „Ačiū, mums reikėjo, kad kažkas pasakytų, kad galim būti mylimos ir nenusirengusios“. Manau, kad paaugliai yra per daug protingi ir per daug apsiskaitę, kad tiesiog informacijos pateikimas jiems būtų paveikus. Turi išklausti, sužinoti jų poziciją, pasitelkęs žinias papildyti ar patikslinti išsakytas mintis ir apibendrinti, kokie esminiai aspektai kyla po tokios diskusijos. Visai gali būti, kad auditorija jau nusiteikusi už susilaikymą ir tada diskusijai išprovokuoti tu kaip tik turi pasakyti, kad seksas iki santuokos yra labai gerai ir ginti tokią poziciją, kad priverstum juos mąstyti bei padėtum dar labiau sustiprinti savo poziciją, kad ji būtų pagrįsta ne tik nusiteikimu, bet ir faktais. Apskritai klausytojai labai vertina ir labiau pasitiki tavimi, kai mato, jog nesi įsikabinęs vienos pozicijos, bet moki apsvarstyti visus argumentus ir įvertinti vienos ir kitos pusės argumentus.“⁵³

Užsiėmimai rengiami siekiant kuo daugiau dialogo ir kuo mažiau dėstymo, kuo daugiau moksliniais faktais grįsto argumentavimo ir kuo mažiau vadinamojo „moralizavimo“ (vertybinių nuostatų primetimo). Veiklos patirtį reflektuojantys programos savanoriai teigia, kad abu šie principai yra ne tik teisingi, bet ir efektyvūs, nes padedantys pasiekti jaunuolių auditoriją ir joje būti iš tiesų išgirstiems.

„Pažink save“ yra orientuotas į vyresnių klasių moksleivius, remiasi jaunimo savanorių tinklu ir užsiėmimus siūlo nemokamai, išskyrus įmokas, kai reikalinga padengti organizacines išvažiavimo stovyklų išlaidas. Kursai skirti įvairiam amžiui – nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų. Užsiėmimai 14-15 metų moksleiviams daugiau pagrįsti žaidimais, o temos pristatomos adaptuotai, tuo tarpu užsiėmimai vyresniems klausytojams yra rimtesni ir atviresni kalbėjimui tokiomis sunkiomis temomis kaip, pavyzdžiui, abortai, jiems galima pateikti daugiau mokslinės informacijos. „Pažink save“ organizatoriai atkreipia dėmesį, kad dabartiniai studentai yra būtent ta amžiaus grupė, kurios žinios lytiškumo tema yra pačios prasčiausios, nes būtent jų paauglystės laikotarpiu nebuvo jokios privalomos lytiškumo ugdymo programos ir daug kas užaugo negavę jokio ugdymo šia tema. Studentai linkę užduoti daug daugiau klausimų, ateina su įvairia asmenine praktine patirtimi. Matoma tendencija, kad diskusijos daug įdomesnės ir gilesnės su netikinčiais moksleiviais ir studentais.

Vieni veiklos principai lemia kitus – siekiant, kad su moksleiviais kalbėtusi būtent moksleiviai ar studentai, o amžiaus skirtumas nebūtų ženklus, kursų organizavimas natūraliai krypsta link savanorystės, o ne apmokamu darbu grįstos struktūros. Sprendžiant iš mokytojų ir

⁵³ Interviu su Akvile Petrauskiene, 2018-12-03.

moksleivių atsiliepimų, tokia sistema pasiteisina, o neapmokamas savanorių darbas nesuponuoja prastos užsiėmimų kokybės. Patys kursų organizatoriai pripažįsta, kad retais atvejais vyresni, ilgai programoje veikiantys savanoriai tampa pernelyg kategoriški ir savo pozicijos primetimu atstumia auditoriją. Tačiau nuo šių atvejų saugo pati sistema, reikalaujanti nuolat atsinaujinti savanorių grupes ir paleidžianti tuos, kurių santykis su paaugliais tampa „mokytojo-mokinio“ santykiu.

Moksleivius „Pažink save“ pasiekia dviem pagrindiniais keliais – per mokyklas ir per parapijas. Kadangi „Pažink save“ yra palaikoma Šeimo centrų, palyginti paprastas bendravimas su parapijomis, kurios visada gali kviešti programos savanorius surengti užsiėmimus sutvirtinimo sakramento siekiantiems jaunuoliams. Tačiau patys programos organizatoriai teikia prioritetą galimybei patekti į mokyklas:

„Visada maniau, kad turime daugiau eiti į mokyklas, nes ten galima daugiausiai jų pasiekti, nors tai ir sudėtingiau nei mūsų pačių rengiamuose savaitgaliuose, nes pamokoje turi tik 45 minutes. Yra daug prasmės ir ėjime į parapijas, kur gali mokyti per Sutvirtinimo kursus. Sulaukiame laiškų ir kvietimų į mokyklas iš mokytojų. Jie patys dalinasi [informacija apie mus], ypatingai katechetai, nes stengiamės bent kartą per metus dalyvauti katechetų konferencijose, duoti patarimų ir metodikų, kad jie galėtų pasinaudoti. Praėjusiais metais turėjome savanorių trūkumą, tačiau pavasarį patyrėme šioki toki pagyvėjimą ir išsiuntėme laiškus keturiasdešimčiai atsirinktų Vilniaus mokyklų ir iš jų, berods, dvidešimt trys mus pasikvietė. Mokytojai tiesiog nori, kad kas nors pristatytų tas temas.“⁵⁴

„Pažink save“ veiklos apimtis ir pasiekiamų moksleivių skaičių riboja visų pirma pačios programos savanorių skaičius. Bendradarbiaujama su organizacijomis kaip studentų atstovybės ir iš jų tarpo pavyksta pritraukti savanorių. Viso programoje 2018 metais savanoriauja apie 20 žmonių, tačiau iš jų apie pusę nebegali nuolatos mokyti dėl asmeninių priežasčių. Savanorių paieškos nuolatinės, tačiau sudėtingos, nes reikalinga ir atsakinga jų atranka – moksleivių mokymo negalima patikėti bet kam, o atsakingo neatlygintino darbo imtis nori ir turi gebėjimų ne tiek daug jaunuolių.

Kadangi programa rengiama savanorystės pagrindais, komanda nėra pastovi, o jos dydis priklauso nuo „pasiūlos“, o ne „paklausos“, t.y. potencialių lektorių susirenka tiek, kiek yra

⁵⁴ Interviu su Akvile Petrauskiene, 2018-12-03.

norinčių prisidėti, o patys programos rengėjai negali nusistatyti norimo komandos dydžio ir parengti būtent tiek specialistų. Patys organizatoriai sako, kad jų vedamų užsiėmimų būtų žymiai daugiau, jeigu būtų žmogiškųjų išteklių. Tai galima įvardyti vidiniu apribojimu. Išorinis apribojimas – pačių mokyklų, o tiksliau, mokytojų noras ar nenoras bendradarbiauti, priimti „Pažink save“ programos atstovus į savo moksleivių pamokas. Šis noras ir atvirumas programai, nepriklausomai nuo pedagogų pažiūrų, išlieka gana didelis, ką daugiausiai lemia galimybės perkelti lytiškumo ugdymo programos našta patrauklumas.

Programos rengėjai stebisi, jog net, jų vertinimu, liberaliausiose šalies mokyklose mokytojai noriai kviečia pristatyti būtent didžiausias vertybines diskusijas sukeliančias ir iš pažiūros konservatyviausias temas – „Kodėl verta laukti?“ (apie susilaikymą nuo lytinių santykių) ir „Tai, apie ką nekalbame“ (apie pornografiją, masturbaciją, prievartą ir t.t.). Mokytojams nepatogiausia kalbėti būtent šiomis temomis ir jie jaučia palengvėjimą perdavę jas žmonėms, kurie ateina su parengta metodika. „Mokytojai pristato mus ir išėina iš klasės“, - teigia programos savanoriai, pastebėdami, kad mokytojo išėjimas išlaisvina ir mokinius, kuriems savo ruožtu nejauku kalbėti prie pedagogo. Pastebima, kad mokytojai, kurie lieka klasėje užsiėmimo metu, pasižymi itin gerais santykiais su savo mokiniais. Visgi didesnės dalies mokytojų nenoras ir jaučiamas nejaukumas kalbėti lytiškumo temomis yra vienas pagrindinių veiksnių, atveriančių nevyriausybinėms organizacijoms siūlomoms kursams kelią į mokyklas. Vertinant vidinių ir išorinių apribojimų sąveiką, akivaizdu, kad pačios nevyriausybės organizacijos organizaciniai pajėgumai ir žmogiškieji ištekliai yra pagrindinis jos siūlomos programos sklaidą ribojantis veiksnys.

Dar vienas sklaidą ribojantis veiksnys yra nuostata neskaidyti programos, kad tie patys moksleiviai gautų visą programos medžiagą, kas praktikoje reiškia pakartotinį ėjimą į tas pačias mokyklas ir klases, kad tik moksleiviai neliktų su siaura žinių dalimi. Kadangi programai esmingai svarbus visapusiškas požiūris į asmenį ir tęstinumas, vengiama be įvadinių temų kalbėti apie gyvybę ar lytinius santykius ir vėliau renkamas kelis kartus vyksti pas tuos pačius moksleivius nei su atskiromis temomis supažindinti kuo didesnę jų skaičių.

Tuo tarpu veikiant per parapijas, stengiamasi lankyti būtent tas, kuriose patiriama sunkumų dirbant su jaunimu. Be to, parapijinės grupės neretai reikalauja visiškai kitokios prieigos. Pavyzdžiui čia ir vėl gali būti abortų klausimas: daugumai klausytojų laikant abortus absoliučiu blogiu, tenka išprovokuoti supratimą, kad ir kodėl ne visi žmonės pritaria tokiam

požiūriui. To nepadarius parapijinėse grupėse formuojasi jaunuoliai, stipriai angažuoti katalikiškam moralinei tiesai, tačiau nepajėgūs jos argumentuotai ginti sekularioje diskusijoje. „Pažink save“ taip pat organizuoja išvažiuojamuosius mokymus, kurių metu pristatomas visas dešimties metų kursas.

Tiek ši, tiek kitos aptariamoms programoms nukenčia nuo pasklidusio požiūrio, kad lytiškumo ugdymas yra Katalikų Bažnyčios dogmų programa, o joje mokoma tokių dalykų, kaip kad mylėtis galima tik norint susilaukti vaikų. Šis klaidinantis įvaizdis verčia visas lytiškumo ugdymo paradigmoje veikiančias organizacijas pabrėžtinai akcentuoti mokslinį informacijos pobūdį, o kartais ir išsiginti krikščioniškų asociacijų, nors šios yra nemaža dalimi teisingos, nes pats pamatas – klasikinė krikščioniška antropologija – atitinka lytiškumo ugdymo prielaidas. „Kai mus įsivaizduoja kaip Bažnyčios instituciją, mums tampa labai sunku įrodyti, kad iš tiesų remiamės faktais, nors tarp savanorių gausu medicinos ir kitų susijusių mokslų atstovų, programą rengia psichologai, medikai ir kitų sričių žinovai, o visur nurodomi tyrimais pagrįsti šaltiniai“, - egzistuojant savotišką stigmą konstatuoja A. Petrauskienė.

Kitokiu veikimo modeliu remiasi, nors su nemažai tų pačių problemų susiduria Elenos Kosaitės-Čypienės sukurta programa „Mano vaisingumas yra svarbus“. Kitaip nei „Pažink save“, ši Vokietijoje parengta programa skirta 10-12 metų merginoms, o nuo 2019 metų siūlys seminarus ir įvairioms amžiaus grupėms – nuo pradinukų iki tėvų. Pagrindinė tikslinė grupė išlieka 10-12 metų moksleiviai. Šio amžiaus vaikams yra siūlomi atskiri seminarai berniukams (tik pradėti) ir mergaitėms (vykdomi nuo 2017 metų). Nesiekama, kad kalbėtusi bendraamžiai, nes taikantis į tokią jauną auditoriją, toks simetriškas santykis tiesiog neįmanomas. Programą įgyvendina ne savanoriai, o akredituoti specialistai. Ją sudaro penki užsiėmimai – keturi seminarai ir viena paskaita. Vėlgi, kitaip nei „Pažink save“ atveju, kursas nėra tęstinis: kiekvienai amžiaus grupei skirta po užsiėmimą. Kurso iniciatorės teigimu, jo poreikį atskleidė suaugusiesiems skirtų natūralaus šeimos planavimo užsiėmimų metų nuolatos girdimas klausimas, kodėl informaciją apie lytiškumą jie išgirdo tik būdami suaugę⁵⁵.

Pasak E. Kosaitės-Čypienės, pagrindiniai 10-12 mergaitėms aktualūs klausimai: „kas vyksta su mano kūnu“ ir „kaip atsiranda vaikelis“. Svarbiausias užsiėmimų tikslas yra

⁵⁵ Julija Žižė, „Paaiškino, kada vaikams reikia kalbėti apie vaikelio atsiradimą ir lytinį brendimą“. *Lietuvos ryto televizija*, 2018-11-25. <https://tv.lrytas.lt/zinios/gyvenimo-budas/2018/11/25/news/paaiskino-kada-vaikams-reikia-kalbeti-apie-vaikelio-atsiradima-ir-lytini-brendima-8315083/>

suformuoti mergaitėms nuostatą, kad vaisingumas yra gėris, o su jomis vykstantys pokyčiai – nuostabus, tyras ir prabanga laikytinas dalykas, o pats žmogus – vertingas.

Bandymai pasiekti moksleivius instituciniais kanalais (per Švietimo ir mokslo ministeriją) ar per žiniasklaidą šiai programai nepasiteisino. Parengtas ir ministrei nusiųstas programos pristatymas per pusantų metų nesulaukė jokios reakcijos. Vietoje to dabartiniams pajėgumams pakankamą žinomumą užtikrina pačių tėvų ir vaikų iš lūpų į lūpas skelbiama žinia:

„Yra du lygmenys, kaip sklinda žinia. Vienas yra vaikai. Jie grįžta iš užsiėmimo į savo mokyklos ar draugų ratą ir pradeda pasakoti, kad čia yra labai įdomu. Tada vaikai papasakoja savo tėvams ir greitai yra suorganizuojamos grupės. Kita tikslinė auditorija yra tėvai. Mes turime seminarą mergaitėms ir paskaitą tėvams, šie renginiai eina vienas šalia kito. Tėvai visada iš jų grįžta su gera emocija ir pradeda apie tai pasakoti savo draugams. Tai veikia, žinia sklinda kaip žolės gaisras.“⁵⁶

Toks modelis visiškai priešingas anksčiau aptartam „Pažink save“ veikimo principui. Programa nesiremia nei mokytojais, nei parapijomis. Priešingai, kaip ir „Pažink save“ programai, „Mano lytiškumas yra svarbus“ nukentė nuo įsivaizdavimo, esą tai Bažnyčios rengiama programa. Ši asociacija juo labiau žalinga kompetentingos programos respektabilumui, atsižvelgiant į žiniasklaidoje pastaraisiais metais pasigirstančius skandalus dėl tikybos mokytojų pasisakymų ir pamokų turinio. Programos lyderės įsitikinimu, neinvestavimas į kompetencijas yra viena didesnių Bažnyčios Lietuvoje problemų, dėl ko nukentė ir visi, kurie yra pagrįstai ar nepagrįstai su ja siejami.

„Mano lytiškumas yra svarbus“ programa remiasi išimtinai apmokamu darbu ir nepasitiki savanoryste. „Savanoriai gali atlikti kai kuriuos darbus, bet jie dirba kada nori, o ne tada, kada reikia. Tai viena iš priežasčių, kodėl mes įkūrėme „Natūralaus šeimos planavimo asociaciją“. Tam, kad tai būtų kokybiškas darbas, o ne požiūris, kad paklausia paskaitėlę kur nors ir dabar esu kompetentingas kalbėti per visą Lietuvą. Taip nėra“, - teigia E. Kosaitė-Čypienė. Penkias valandas trunkantys užsiėmimai yra mokami ir tėvams kainuoja po 20 eurų už vaiką (visai grupei – 200 eurų), tačiau, rengėju nuomone, tai būtina sėkmingam veikimui, nes užtikrina seminarus vedančių asmenų atsakomybę ir pastangas. Kai kur dalį išlaidų tėvams finansuoja projektus laimėjusios mokyklos ar šeimos centrai, ypač linkusios bendradarbiauti yra privačios mokyklos, orientuotos į kokybišką mokamą turinį.

⁵⁶ Interviu su Elena Kosaitė-Čypiene, 2018-12-10.

Kita vertus, bent Vilniuje į siūlymus surengti seminarus mokyklos moksleiviams nsureagavo nei viena valstybinė mokykla (priešingai nei „Pažink save“ atveju). Programa asmeniškai siūlyta įvairių mokyklų vadovams ir už bendrosios lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimą atsakingiems mokytojams. Nors nebuvo kritiškų vertinimų, kad programa netinkama, niekur nesiimta ir organizuoti susitikimų. E. Kosaitės-Čypienės manymu, to priežastis – banalus nenoras prisiimti daugiau nei būtina papildomai neapmokamų atsakomybių ir organizacinės veiklos, kuri šiuo atveju neišvengiama, mat būtina arba rasti finansavimą, arba įtikinti tėvus, jog verta susimokėti jiems patiems.

Programos rengėja pabrėžia, kad su tokio ankstyvo amžiaus vaikais kalbėti neįmanoma remiantis tik žiniomis, bet neturint metodinio pasirengimo. Tas pats vertinimas galioja ir bendrosios „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai programos“ įgyvendinimui:

„Važinėju po Lietuvą ir matau, kad ji visiškai neveikia ir ne pirmus metus yra pelkėje. Būtent dėl metodinio nepasirengimo. Mokytojai nenori kalbėti [apie lytiškumą], jaučiasi priversti ir nepatenkinti, nes kai išėini prieš paauglių klasę ir pradedi kalbėti tokiomis temomis, paaugliams yra labai nejauku ir jie tą savo nejaukumą *sugrąžina* mokytojui. Sutinku mokytojų, kurie sako, kad „atsistoju prieš klasę ir mane paralyžiuoja bei išpila šaltas prakaitas“. Moksleiviai šių pamokų labiausiai bijo. Kokio amžiaus jie bebūtų. Ar tai būtų vyresni paaugliai, ar mūsų tikslinė grupė, ar dar mažesni, jiems tai yra be galo nemaloni tema, nes kai yra *prieinama* per vulgarumą, žmogus labai stipriai jaučia, kad tai yra netinkama ir turi būti pateikta ne taip. Iš tėvų irgi girdime tokių reakcijų.“⁵⁷

2018 metais „Mano vaisingumas yra svarbus“ programa buvo pristatyta 47 seminaruose ir juos išklausė viso 540 mergaičių, nors metų planuose buvo numatyta surengti 30 užsiėmimų. Tai daro septynios akredituotos lektorės. Rezultatams viršijant lūkesčius nepaisant mokyklų ir ŠMM nebendradarbiavimo, programos vadovė nemato, kaip valstybė galėtų reikšmingai prisidėti prie jos sklaidos ir efektyvumo.

Lytiškumo ugdymo paradigma grįstus mokymus apie lytiškumą taip pat siūlo trečiąjį veiklos organizavimo modelį atstovaujanti Ingrida Vuosaitytė. Jos Lietuvoje pristatoma Natūralios Prokreacinės technologijos ir Kreitono modelio vaisingumo pažinimo sistema skirta be dirbtinio apvaisinimo procedūrų spręsti porų nevaisingumo problemas. Greta šios pagrindinės veiklos vystoma ir kita – 9-13 metų merginų mokymo apie lytiškumą. Programai vadinasi

⁵⁷ Interviu su Elena Kosaitė-Čypiene, 2018-12-10.

„Mamai ir dukrai“ ir apima pažintį su biologiniais ir emociniais merginų pokyčiais brendimo laikotarpiu, taip pat vaisingumo prasmę, skaistumą ir higieną. Mokymais siekiama, kad motinos ir dukterys turėtų tą pačią informaciją apie lytiškumą ir, ja pasiremdamos, atvirai bendrautų šiomis temomis. Užsiėmimai rengiami visoje Lietuvoje – vaikų psichologinės Virgilijos Lizdenienės Klaipėdos, Telšių ir Šiaulių apskrityse bei pačios I. Vuosaitytės likusioje Lietuvos dalyje.

Užsiėmimai vedami nuo 2015 metų ir gimė kaip reakcija į pačios I. Vuosaitytės sūnaus bendraklasių merginų žinių spragas. Per metus surenkama 10-15 grupių, kursus išklauso iki šimto aštuoniasdešimties šeimų (mamų su dukromis). Kadangi tai papildoma veikla, I. Vuosaitytė pati neieško grupių lytiškumo ugdymo užsiėmimams, o reaguoja į kvietimus. Pastarieji pasiekia iš valstybinių ir privačių mokyklų, šeimos centrų, privačių asmenų grupių. Šeimos centras Kaune suteikia patalpas veiklai, jokios pagalbos lytiškumo ugdymo veiklai iš valstybės nesitikima ir nebandyta gauti.

Visuomeninių lytiškumo ugdymo iniciatyvų vertinimas ir potencialas

Nepriklausomai nuo lytiškumo ugdymo užsiėmimų organizavimo modelio, visais atvejais tai riboto masto, nė iš tolo šalies moksleivių tinklo neapimanti veikla. Visos trys aptartos programos kasmet kartu pasiekia viso labo iki poros tūkstančių moksleivių. Atsižvelgiant, kad šalies mokyklose mokosi 326 tūkstančiai moksleivių, o tam pačiam bręstančiam jaunuoliui reikalingas etapais vykstantis supažindinimas su jo lytiškumu skirtingame amžiuje, nevyriausybinių organizacijų rengiamas lytiškumo ugdymas apima tik mažytę dalį šių paslaugų poreikį patiriančios vaikų ir paauglių populiacijos.

Dėl itin jautrios mokymų tematikos ir pobūdžio bei paslaugų gavėjų socialinės grupės (vaikų ir paauglių) tyrimas negalėjo apie pasitenkinimą gautomis paslaugomis apklausti pačių moksleivių. Grįžtamojo ryšio siekia ir savo pačių parengtas anketas ar laisvos formos atsiliepimus surenka pačios nevyriausybinių organizacijos, tačiau tai nėra daroma sistemingai („Pažink save“) arba atsiliepimai laikomi konfidencialiais („Mano lytiškumas yra svarbus“). Pavieniai nereprezentatyvūs „Pažink save“ programos mokymus klaususių moksleivių atsakymai leidžia teigti, kad mokytojai ir parapijos yra pagrindiniai informacijos apie šiuos kursus šaltiniai, o iš žiniasklaidos ar organizacijų, kurioms patys priklauso, apie tokius mokymus

nesužinojo nei vienas jų dalyvis. Absoliuti dauguma atsakiusių apie „Pažink save“ kursų juos laikė naudingais ir jautėsi juose jaukiai, nebijojo klausti, taip pat sužinojo dalykų, kurių niekada nebūtų klausę tėvų arba mokytojų. Negausūs atsakymai leidžia tik kelti hipotezę, jog tos pačios tendencijos būtų matomos ir daugumos mokymų dalyvių atsiliepimuose. Tuo tarpu mokamų lytiškumo ugdymo seminarų paklausa ir rekomendacijomis paremta sklaida pati savaime liudija pasitenkinimą tokių užsiėmimų rezultatais ir kokybe.

Nei viena lytiškumo ugdymo paradigmą atstovaujanti organizacija neturi žmogiškųjų resursų esmingai pakeisti savo veiklos pobūdį ir mastą, taip pat ir konkrečių planų bei ambicijų atlikti ženklų augimo šuolį. Visų jų veikla vystoma teikiant pirmenybę kokybei, o ne masiškumui. Esamas nevyriausybinio sektoriaus potencialas šioje srityje nepalieka abejonių, kad lytiškumo ugdymas šalyje bent artimiausiu laiku negali būti reikšmingu mastu įgyvendintas visuomeninių iniciatyvų pagalba.

Nevyriausybines organizacijas lytiškumo ugdymo srityje riboja visų pirma jų pačių žmogiškieji resursai („Pažink save“) ir tai, ką būtų galima pavadinti natūralia naujos organizacijos augimo dinamika („Mano vaisingumas yra svarbus“). Šiuo požiūriu valstybė negali padėti organizacijoms pakeisti jų veiklos pobūdžio, nepaversdamos šios veiklos kvazivyriausybine, t.y. jų paslaugų – valstybės finansuojamomis arba privalomomis.

Tai nereiškia, kad NVO veikla lytiškumo ugdymo srityje negali būti naudinga, o jos efektyvumas didinamas. Pačioje Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrojoje programoje teigiama, kad programos įgyvendinimas turi būti grindžiamas sutelktumu ir bendru darbu tarp mokytojų, kitų specialistų, mokyklos bendruomenės, šeimos, „taip pat nevyriausybinių organizacijų ir sveikatos priežiūros įstaigų dalyvavimu, neprieštaraujančiu Programos nuostatoms“ (5 straipsnis). Taigi numatyta, kad su nevyriausybėmis organizacijomis, kurių veikla neprieštaruja programos nuostatomis, ją įgyvendinant turi būti bendradarbiaujama. Tokį vaidmenį lytiškumo ugdymo užsiėmimus rengiančios NVO iš tiesų gali atlikti ir su valstybės pagalba daryti tai efektyviau nei atlieka šiandien.

Išvados

Visame pasaulyje jau pusę amžiaus vyksta pasaulėžiūrinė kova dėl to, kokiais principais turi remtis ir kokių tikslų siekti jaunuolių mokymas apie lytiškumą. Seksualinė revoliucija išryškino seniai egzistavusią, bet niekada anksčiau institucionalizuotos formos neįgavusią požiūrį į seksualumą prieštarą. Vienoje pusėje, apibrėžtą savo vietos pasaulyje ieškančio žmogaus prigimtį teigiančia klasikine žmogaus samprata grįstas požiūris, lytiškumą subordinuojantis vaisingumui, o lytinį gyvenimą siejantis su santuoka ir prokreacija. Kitoje pusėje, neapibrėžtą save ir pasaulį kuriančio žmogaus prigimtį teigiančia moderniąja žmogaus samprata grįstas požiūris, siekiantis atsieti lytiškumą nuo vaisingumo ir išlaisvinti jį nuo socialinių apribojimų kaip kūniškų malonumų šaltinį.

Kiekvienam iš šių požiūrių atspindėti susiformavo mokymo apie lytiškumą paradigma – atitinkamai lytiškumo ugdymas ir lytinis švietimas. Pirmasis siekia lytinį gyvenimą jaunam žmogui pristatyti tik visuminiame asmenybės brandos kontekste, o lytinį aktyvumą siūlo atidėti iki asmenybės brandos ir ilgalaikių santykių sukūrimo. Kontracepciją jis vertina kaip negalinčią pašalinti visų rizikingo seksualinio elgesio asmenybei keliamų grėsmių, o šeimą – kaip sudaromą vyro ir moters sąjungą ir atvirą naujai gyvybei. Lytinis švietimas, priešingai, jaunuolių lytinį aktyvumą laiko neišvengiamu, todėl siekia supažindinti juos su kontracepcija kaip geriausiu nėštumų ir lytiškai plintančių ligų rizikos minimizavimo mechanizmu. Tai prielaidų lygmeniu nesuderinamos pozicijos, tarp kurių neįmanomas kompromisas.

Ši diskusija dėl mokymo apie lytiškumą neaplenkė Lietuvos, kur pastarąjį dešimtmetį tik stiprėjo. Žinomas visuomenės sutarimas, jog mokymas apie lytiškumą mokyklose turėtų būti privalomas. Tačiau nebūta nei sutarimo dėl jo turinio, nei bandymų išsiaiškinti, kokio jo pageidautų šalies gyventojai. 2014-2016 metais veikusi itin skirtingų pažiūrų atstovų darbo grupė, nepaisant itin aštraus spaudimo iš abiejų stovyklų šalininkų, galiausiai priėmė „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai programą“. Pastaroji kaip tik ir mėgino suderinti abu požiūrius, kas lėmė jos neapibrėžtumą ir atvirumą dviprasmiškoms interpretacijoms. Programa netenkino nei vienos stovyklos, jos įgyvendinimas buvo paliktas mokyklų direktorių nuožiūrai, o mokytojai, nepaisant rengtų kursų, jautė diskomfortą bandydami integruoti programą, kurios dėstyti nesijautė pasiruošę.

Bendrosios lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimui šalies mokyklose stringant, dėl nemaža dalimi pačioje programoje užprogramuotų priežasčių, reali tampa ne tik naujos programos rengimo, bet ir nevyriausybinų organizacijų rengiamų mokymo apie lytiškumą programų stiprinimo ir sklaidos perspektyva. Tačiau čia vėl tampa aktualus klausimas, kokio mokymo apie lytiškumą norėtų šalies gyventojai, pirmiausiai tėvai, kuriems Konstitucija numato teisę į dorovinį vaikų auklėjimą pagal savo įsitikinimus. „Vilmorus“ atliktas sociologinis tyrimas atskleidė, kad teiginiui, jog mokyklose nepilnamečiams turėtų būti ugdoma nuostata vengti lytinių santykių be ilgalaikių įsipareigojimų pritarė 68,5 proc., nepritarė – 10,1 proc. respondentų. Atitinkamai teiginiui, kad rengti jaunuolius darniems šeimos santykiams ir tėvystei yra svarbiau nei supažindinti su kontracepcija, pritarė 61,9 proc., nepritarė – 14,1 proc. respondentų. Galiausiai mokymui, kad homoseksualūs santykiai yra lygiaverčiai heteroseksualiems pritarė 11,3 proc, o nepritarė – 63,8 proc. respondentų. Visais trimis klausimais 20-25 proc. apklaustųjų neturėjo nuomonės. Taip pat visais trimis klausimais joks socialinis pjūvis (amžius, šeiminė padėtis, gyvenamoji vieta, pajamos, vaikų turėjimas ir t.t.) nedarė esminės įtakos atsakymams ir visose šiose grupėse absoliuti dauguma atsakiusių palaikė būtent lytiškumo ugdymo paradigmos teiginius ir atmetė lytinio švietimo siūlymus. Apibendrinant, apie du trečdalius visų šalies piliečių ir apie 80 proc. turinčiųjų tvirtą nuomonę šiais klausimais palaiko lytiškumo ugdymo perspektyvą.

Apklaustos rezultatai reiškia, kad valstybė, norėdama vertinti nevyriausybinų organizacijų galimybes prisidėti tenkinant mokymo apie lytiškumą poreikį visuomenėje, turėtų vertinti būtent lytiškumo ugdymo paradigma grįstą kursų situaciją. Tokių programų veiklos apžvalga ir interviu su jų rengėjais atskleidė, kad, nors remiasi labai skirtingais veiklos modeliais, nei viena jų neturi žmogiškųjų resursų ar ambicijų artimiausioje ateityje radikaliai plėsti savo veiklą, kuri šiandien pasiekia labai mažą šalies moksleivių dalį. Visų organizacijų veiklai kenkia apie jas formuojamas Bažnyčios dogmų skleidėjų įvaizdis, tačiau dauguma kitų jų situacijos aspektų skiriasi. Valstybės ir savivaldybių įstaigos galėtų prasmingai bendradarbiauti su programų rengėjais skleidžiant informaciją apie šių NVO veiklą ir organizuojant užsiėmimus, tačiau vertinant valstybės mastu, pokyčiai šioje srityje būtų inkrementiniai. Norint užtikrinti lytiškumo ugdymo paradigma grįstą ir tėvų dorovines nuostatas atitinkantį mokymą apie lytiškumą, būtinas tolesnis ŠMM patvirtintos bendrosios „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei

rengimo šeimai“ programos tobulinimas ir nedviprasmiško jos įgyvendinimo strategija. Politinė valia tokiems pokyčiams lieka atviru atskiro politinio elito nuostatų tyrimo klausimu.

Literatūra:

1. Autorių kolektyvas, *Patarimai mokytojui. Lytiškumo ugdymas ir rengimas šeimai pradinėse klasėse*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2017.
2. BBC, „Canada province cancels new sex-ed curriculum after protests“, 2018-07-12. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44812833>
3. BNS, „Lytiškumo ugdymas mokyklose – direktorių reikalas“, *Lietuvos žinios*, 2018-02-28. <https://www.lzinios.lt/Svietimas/lytiskumo-ugdymas-mokyklose-direktoriu-reikalas/260854>
4. Bružaitė, T. „Lytinis švietimas: apie ištrintas ribas“, DELFI, 2011-01-30. <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/tbruzaite-lytinis-svietimas-apie-istrintas-ribas.d?id=41386477>
5. „Buvusi abortų klinikų savininkė: „sukūrėme abortų paklausą, brukdami lytinį švietimą“, *Bernardinai*, 2014-05-30. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-05-30-buvusi-abortu-kliniku-savininke-sukureme-abortu-paklausa-brukdami-lytini-svietima/118281>
6. Coletta, A. „Ontario reverts to an outdated sex-ed curriculum as the Canadian province shifts to the right“, *The Washington Post*, 2018-09-12. https://www.washingtonpost.com/world/2018/09/07/ontario-tells-teachers-use-an-outdated-sex-ed-curriculum-tells-parents-snitch-those-who-dont/?utm_term=.d9449f27db0c
7. Eshbaugh, EM, Gute G. „Hookups and sexual regret among college women“, *Journal of Social Psychology*, 2008, 148, p. 77–89. Osorio A, Lopez-del Burgo C, Carlos S, Ruiz-Canela M, Delgado M & de Irala J. „First sexual intercourse and subsequent regret in three developing countries“, *Journal of Adolescent Health*, 2012, 50, p. 271-278. Hallfors DD, Waller MW, Ford CA, et al., „Adolescent depression and suicide risk: Association with sex and drug behavior“. *American Journal of Preventive Medicine*, 2004, 27, p. 224–31. Kaltiala-Heino R, Kosunen E, Rimpel ÅM. „Pubertal timing, sexual behavior and self-reported depression in middle adolescence“, *Journal of Adolescence*, 2003, 26, p. 531–45. Heidmets L, Samm A, Sisask M, et al. „Sexual behavior, depressive feelings,

and suicidality among Estonian school children aged 13 to 15 years”, *The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 2010, 31.

8. Fandos, N. „Justice Dept. Investigating Fetal Tissue Transfers by Planned Parenthood and Others“, *The New York Times*, 2017-12-08.
<https://www.nytimes.com/2017/12/08/us/politics/planned-parenthood-fetal-tissue-transfers-federal-investigation.html>
9. „France gives way to opponents of ‘gender theory’ in schools“, *The Conversation*, 2014-07-07. <http://theconversation.com/france-gives-way-to-opponents-of-gender-theory-in-schools-28641>
10. Gritėnas, P. „Lytiskumo ugdymo specialistus griebėsi ugdyti VDU Katalikų teologijos fakultetas“, 2017-04-27. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/svietimas/lytiskumo-ugdymo-specialistus-griebesi-ugdyti-vdu-teologijos-fakultetas-233-788904>
11. Gritėnas, P. „Tikyba ir oralinis seksas“, *15min*, 2017-05-02.
<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/paulius-gritenas-tikyba-ir-oralinis-seksas-500-790744>
12. Interviu su Akvile Petrauskiene, 2018-12-03.
13. Interviu su Elena Kosaite-Čypiene, 2018-12-10.
14. Lietuvos Respublikos Seimas, „Rezoliucija dėl Europos Parlamento narės Edite Estrelas rezoliucijos“, 2013-12-09. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.461591>
15. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, „Dėl rengiamos sveikatos ir lytiškumo ugdymo programos nuogastaujama be pagrindo“, 2016-05-12.
https://www.smm.lt/web/lt/pranesimai_spaudai/naujienos_1/del-rengiamos-sveikatos-ir-lytiskumo-ugdymo-programos-nuogastaujama-be-pagrindo
16. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, „Patvirtinta Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai programa“, 2016-10-25.
https://www.smm.lt/web/lt/pranesimai_spaudai/naujienos_1/patvirtinta-sveikatos-ir-lytiskumo-ugdymo-bei-rengimo-seimai-programa
17. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, „Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa“, 2007-02-07.
<https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/neformalus%20ugdymas/2007-02-07-ISAK-179.pdf>

18. Litvinaitė, U. Įrašas socialiniame tinkle *Facebook*, 2018-10-15.
<https://www.facebook.com/ugnelija/posts/1123766581111476>
19. Majauskienė, D. „Mokytojams skirtas lytiškumo ugdymo kursas šokiravo žmogaus teisių gynėjus“, *15min*, 2018-08-21.
<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/mokytojams-skirtas-lytiskumo-ugdymo-kursas-sokiravo-zmogaus-teisiu-gynejus-56-1017582>
20. Marcuse, H. *Eros and Civilization. A Philosophical Inquiry into Freud*, Boston: Beacon Press, 1974.
21. Navaitis, G., Gaidys, V. „Lietuvos gyventojų požiūris į tos pačios lyties porų šeimines teises“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2015, 2 (37).
<http://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmas/article/view/9868/7691>
22. Obelenienė, B. „Bendrojo lavinimo mokyklos ugdymo turinio vertinimas lytinio ir lytiškumo ugdymo principų aspektu“, *SOTER*, 2009, 30 (58).
23. Obelenienė, B., Pukelis, L. „Lytinis švietimas Lietuvoje ir pasaulinė reprodukcinė ideologija“, *SOTER*, 2004, 13 (41).
24. Obelenienė, B. „Lytiškumo ugdymo ir lytinio švietimo siekiamų rezultatų esminiai skirtumai“, Kn. Birutė Obelenienė (sud.) *Jaunimo rengimas šeimai: lytiškumo ugdymas ar lytinis švietimas?* Ukmergė: Valdo leidykla, 2014.
25. „Parents protest Ontario's new sex-ed curriculum in 107 ridings“, *Toronto City News*, 2015-09-02. <https://toronto.citynews.ca/2015/09/02/parents-protest-ontarios-new-sex-ed-curriculum-107-ridings/>
26. Pavilionienė, M. A. „Švietimo įstatymo Nr. I-1489 46 straipsnio pakeitimo ir papildymo 22¹ straipsniu įstatymas“, 2014-02-18. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/77ffeb20989011e3aad2c022318814db>
27. „Per 30 nevyriausybinių organizacijų ragina ŠMM peržiūrėti rengiamą lytiškumo ugdymo programą“, *15min.lt*, 2016-05-11.
<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/per-30-nevyriausybinu-organizaciju-ragina-smm-perziureti-rengiama-lytiskumo-ugdymo-programa-56-625237>
28. Pew Research Center, „Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe“, 2017-05-10. <http://www.pewforum.org/2017/05/10/social-views-and-morality/>

29. Piko de Mirandola, Dž. „Kalba apie žmogaus orumą“, Kn. Bronius Genzelis (sud.), *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas. II tomas*. Vilnius: Mintis, 1984.
30. Reilly, R. R. *Kaip gėjai tampa norma*. Vertė Elena Raudaitienė. Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2016.
31. Ribar, D., „Why Marriage Matters for Child Wellbeing“, *The Future of Children*, 2015, 2 (25), p. 11-27.
32. Saulytė, K., Juškaitė, J. „Kodėl taip bijome lytiškumo ugdymo?“, *Mano teisės*, 2016-06-21. <http://manoteises.lt/straipsnis/kodel-taip-bijome-lytiskumo-ugdymo/>
33. „ŠMM apie LGBT propagandą Lietuvos mokyklose“, *Laisvos visuomenės institutas*, 2018-03-03. <https://laisvavisuomene.lt/smm-apie-lgbt-propaganda-lietuvos-mokyklose/>
34. Spinter Research, „Visuomenės nuomonės tyrimas lytinio švietimo klausimais“, 2014-04-11. <http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menu/top/9/home/publish/NjAxOzk7OzA=>
35. Suprantama, jog beprasmiška respondentų klausti apie paramą vienai ar kitai paradigmai nurodant jas žyminčias „lytinio švietimo“ ir „lytiškumo ugdymo“ sąvokas, kurių reikšmės absoliuti dauguma gyventojų negali skirti.
36. Tamkutė, K., „Kompromisas aistroms nugesinti“, *IQ. The Economist*, 2018, 9 (102).
37. Teiginiai kaip „dauguma JAV sulaikytų kanibalų buvo homoseksualai“, net jeigu faktiškai teisingi, remiasi statistiškai nereikšminga imtimi ir nesuteikia jokio pagrindo išvadoms apie patį homoseksualumą kaip reiškinių, tad nėra pagrįsta pasakoti vaikams.
38. Urbonaitė-Vainienė, I. „Kai pastoja 13-metės: ką kalbėti ar nekalbėti apie lytiškumą?“, DELFI, 2014. <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kai-pastoja-13-metes-ka-kalbeti-ar-nekalbeti-apie-lytiskuma.d?id=64198242>
39. Ustilaitė, S. „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrosios programos pristatymas“, Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2016-10-27. <https://www.youtube.com/watch?v=s4IzvqxR58Q> [nuo įrašo 9:21 min]
40. Ustilaitė S., Juškelienė, V., Petronis A. *et al.* „Paauglių lytinės elgsenos ir psichoemocinės būsenos sąsaja“, *SOTER*, 2007, 21 (49). https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/33969/ISSN2335-8785_2007_N_21_49.PG_85-95.pdf?sequence=1&isAllowed=y

41. Vėšaitė, B., „Reprodukcinė sveikata. Ar Lietuva vykdo tarptautinius įsipareigojimus“, *Lietuvos Respublikos Seimas*, 2006-02-14.
http://www3.lrs.lt/docs3/kad5/w5_istorija.show5-p_r=3726&p_d=50851&p_k=1.html
42. „Viešas kreipimasis dėl lytiškumo ugdymo ir rengimo šeimai politikos“, *Laisvos visuomenės institutas*, 2016-05-17. <https://laisvavisuomene.lt/viesas-kreipimasis-del-lytiskumo-udymo-ir-srengimo-seimai-politikos/>
43. Vilmorus, „Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa 2018 m. balandžio 6-15 d., N = 1002“. Atlikta „Laisvos visuomenės instituto“ užsakymu. Nepublikuotas šaltinis.
44. „Visuomenės nuomonės tyrimas lytinio švietimo klausimais“, *Spinter Research*, 2014-04-11. <http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menutop/9/home/publish/NjAxOzk7OzA=>
45. World Health Organisation Regional Office for Europe and BZgA, *Standards for Sexuality Education in Europe*, Cologne, 2010.
https://www.oif.ac.at/fileadmin/OEIF/andere_Publikationen/WHO_BZgA_Standards.pdf
46. Zamarytė-Sakavičienė, K. „Interesų kopūstuose nepaslėpsi – dar kartą apie mokinių lytinį ugdymą“, *Lietuvos žinios*, 2016-07-27. <https://www.lzinios.lt/Komentarai/interesu-kopustuose-nepaslėpsi-dar-karta-apie-mokiniu-lytini-ugdyma/226838>
47. Židžiūnienė, A. „Lytiškumo ugdymas: kokių kelių einama?“, *Švietimo naujienos*, 2017-11-14. <http://www.svietimonaujienos.lt/lytiskumo-ugdymas-kokiu-keliu-einama/>
48. Žiugždaitė, S. „Lytiškumo ugdymo programa pasaulėžiūrų sankirtoje. Pokalbis su B. Obeleniene“, *Bernardinai*, 2017-05-31. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-05-31-lytiskumo-ugdymo-programa-pasauleziuru-sankirtoje-pokalbis-su-b-obeleniene/160058>
49. Žižė, J. „Paaiškino, kada vaikams reikia kalbėti apie vaikelio atsiradimą ir lytinį brendimą“. *Lietuvos ryto televizija*, 2018-11-25. <https://tv.lrytas.lt/zinios/gyvenimo-budas/2018/11/25/news/paaiskino-kada-vaikams-reikia-kalbeti-apie-vaikelio-atsiradima-ir-lytini-brendima-8315083/>